

Kohlsäter - en historia om ett gammalt bruk

Att Kohlsäter redan under medeltiden varit ett betydande ställe är helt klart även om säkra data inte finns förrän i början av den nyare tiden. Det strategiska läget vid Lillälven, som förbinder sjön Aspen med Glafs fjorden och i sitt fyra kilometer långa flöde har fyra strömfall är bevis nog. Vattenfall var begärliga i gamla tider!

I Riksarkivets pergamentbrevsamling finns ett salubrev daterat Björsäter den 12 december 1414 enligt vilket Dan Jonsson och hans hustru Katarina Anundsdotter säljer Kohlsäter för "VIJ mark oc XI". Om med detta Kohlsäter menast just gården eller gårdarna i Gillberga och Långseruds socknar i Värmland är ovisst. Ett är dock säkert. Denne Dan Jonsson finns i flera gamla handlingar från denna tid avseende fastigheter i Värmland.

Drygt 100 år tidigare skulle Kohlsäter ha varit platsen för en betydande historisk händelse. Gården omtalas nämligen såväl i Rimkrönikan som av Fernow och Ekman (I "Värmland i sitt ämne och uppodling") som den plats, där Birger Jarls söner, hertigarna Erik, Waldemar och Birger förlikades på Sankt Sigfrids dag den 15 februari 1305. Alltså den omaka brödratron i Nyköpings gästabud! (Se utförligare härom i kapitlet "En krönika om Gillbergadalen... i Björnöboken del IV!) Något belägg utöver att Birger Jarl faktiskt på sin tid ägde gårdar i Gillberga - har man egentligen inte, att det just var på detta Kohlsäter som händelsen utspelades. Såväl Ekan som Fernow är inte alltid de bästa sanningskällor! Andra forskare menar att det var på ett Kohlsäter i Dalsland, som den tillfälliga förlikningen mellan hertigarna ägde rum.

Vare härmed hur som helst: När den första jordaboken tillkom 1540 på order från Gustaf Vasa, finns gården emellertid dokumenterad som Colsettrud och kallas kyrkohemman under Skara domkyrka.

Detta Colsettrud är emellertid våra dagars Övre Kohlsäter. Ett stycke norr om denna gård, på andra sidan Lillälven låg vid samma tid ett kyrkotorp som i jordaboken kallas Lolterud och några år senare skrivs Loffteryd. Detta överfördes sedan till 1/3 mental och kallas då i jordaböckerna Låfterud för att i slutet på 1600-talet i kyrkböckerna nämnas som Kohlsäter-Loffterud av orsaker som vi längre fram skall återkomma till.

På denna gård bodde enligt längden för årliga räntan 1572 en "kyrkiolandbo" och enligt längden på mantalet för 1580 en Åbo. I längden för den hårda Älfsborgs lösen 1613, som gick hårt åt både rik och fattig, finns Nils i Loffterud och hans hustru uppförda. Dock utan skatt!

Loffteruds hemman hade under mitten av 1600-talet förlänats kaptenen Björn Nilsson, som var gift med Catarina Hanefält. Han blev så småningom stamfar till Lilljebjörnarna på Odenstad. Han var bördig från Gillbergs och hade tjänat upp sig från enkel soldat. Enligt handlingarna är han löjtnant 1638 och kaptän 1642. För lång och trogen tjänst under trettioåriga kriget erhöll han genom ett kungligt brev 1650 Rotvik, Åsen och hållåstorp i Gillberga att "njuta, bruka och bosätta i sin och hustruns livstid". Björn Nilsson erhöll även adelskap men avled i Arboga 1691, när han var på väg till Stockholm för att få bekräftelse på sin upphöjelse. Sonen Nils som var löjtnant antog det fadern erbjudna namnet Lilljebjörn! Denne Nils Lilljebjörn var gift med Margareta Moffat. Enligt jordaboken 1685 kom Loffterud under fredsvillkor "uti Lifstijden" till denne Nils Lilljebjörn. Gården hade sålunda

nu övergått från kyrkans till kronans ägo. Lilljebjörns ättlingar skulle hundra år senare sitta som brukspatroner på Kohlsäter!

Ett manhaftigt fruntimmer grundlägger Kohlsäters bruk!

Omkring 1690 ägdes Kolsätterud, alltså nuvarande Övre Kohlsäter, av en bruksförvaltare Jonas Bratt, som den 16 maj 1691 begärde och erhöll "ransakning" på en hammarbyggnad på sina ägor. Gården på andra sidan fallet i Lillälven, Lofterud och Kättebacka, senare Nedre Kohlsäter, ägdes vid samma tid av den kraftfulla prostinnan Sara Nordberg (1647-1725). Hon var faster till Crispin Löwenhielm d.ä. på Björnö och farfars syster till Sara Maria Ullman, född Nordberg. Gift med prosten Uddo Ullman i Torp och Ryr på Dal!

Sara Nordberg hade gift sig med kyrkoherden i Gillberga, Jacobus Nicolaus Lang men blivit änka 1691. Hon var ett i allra högsta grad driftigt fruntimmer och hade en kompanjon, bruksförvaltare Johan Meijer, som mördades 1699 i Kristinehamn! Dessa båda hade också planer på att anlägga ett järnbruk vid Saras del av strömfallet i Lillälven.

Hur det nu gick till är inte helt klarlagt. Sara Nordberg och kompanjonen Meijer tycks emellertid ha skott sina kort med kronan bättre än Bratt gjorde. De fick nämligen Kungl. Maj:ts resolution att få tillbyta sig Kålsätterud av Bratt "pådet wij måtte blifwa ägare på bägge sidor av Strömmen och sielfwa få inrätta hammarhård dersammastädes"! Man kan vara säker på att den gode Jonas Bratt icke sålde Kålsätterud med några varmare känslor till konstellationen Nordberg-Meijer. Bratt fick i utbyte f.ö. Ökne skattehemman. På den "ransakning" som hölls utbad sig kompanjonerna "att bliva med privilegier på en hammares hård benådadsamt i anseende till de svårigheter man därvid utstår i synnerhet med tackjärnets förändring den långa vägen och stora äventyret över sjön Vänern, måtte med någon anseelig frihet under- stödde bliva".

Kanske var det just tack vare sin formuleringskonst i inlageskrivning som Sara charmade Kronan och fick övertaget...

De välformulerade vändningarna erhöll dock inga överdrifter "Det stora äventyret" att förs tackjärnet den långa vägen från Bergslagen till det avlägsna Kohlsäter var en realitet. Inga eller urusla vägar och stigar eller små båtar över ett stort innanhav.

I en skrivelse till Kungl. Bergskollegium av den 13 augusti 1693 anhåller Sara Nordberg och John Meijer, vilka alltså nu ägde både norra och södra sidan av "Kohlsätersströmmen" om privilegier att på ömse sidor av fallet få anlägga en hammarbyggnad. Resolution erhöles härpå den 27 november 1693 och på grund av denna utfärdade Bergskollegium det önskade privilegiet den 31 mars 1694 gällande en stångjärnshammare med två härdat. Dessutom erhöles sex års frihet med hammarskatten.

Från denna tid hörde alltså Lofterud och Kättebacka (Nedre Kohlsäter) och Kålsäterud (Övre Kohlsäter) under samma ägare.

Kohlsäters bruks första smeder var hammarsmeden Sven Danielsson, född 1635 och död vid en olyckshändelse vid hammaren 1715, mästersmeden Nils Larsson Hammarén 1666-1741 samt mästersvennen Lars Olufsson född 1673 och död på Kohlsäterud.

Sara Nordberg gifte efter några år i änkestånd om sig med makens efterträdare som kyrkoherde i Gillberga, Hagvinus Carlmark (1663-1723). Hon över levde också sin andra make. Under detta äktenskap utökade hon sina domäner. En lagfartshandling av den 19 april 1719 visar, att makarna Carlmark inköper 2/3 av fjärdingshemmanet Nysäter. Vid den tiden hade hon i nästan tvådecennier ensamt varit ägare till Kohlsäteruds hammare. Kompanjonen Meijer hade mött en ond bråd död 1699!

Sara Nordbergs son Fredrik Long tar över

På sin höga ålder - Sara Nordberg avled sjuttioåtta år gammal 1725 - överlät hon alla sina gårdar med hammare till en av sönerna i sitt första äktenskap. Detta torde ha skett omkring 1721 och den nye ägaren till Kohlsäterud blev Fredrik Long. Denne var då i fyrtioårsåldern, förmögen och för sin tid en mycket beläst och bildad man, som enligt Fryxell hade ett stort bibliotek.

Fredrik hade två bröder som också lyckades i livet, Johan och Nils som båda blevo adlade von Lang. Alla tre var födda i Gillbergs prästgård, som verkligen vid denna tid var en plantskola för stora personligheter! Johan von Lang blev krigsfiskal och Nils von Lang kammaråd. En var ogift och den andre barnlös, varför ätten tyvärr utslocknade med dem själva.

Den 11 november 1720 skriver Fredrik Long till myndigheterna om återuppbyggande av Kålsätters och Lofteruds kvarnar och bifogar intyg och bevis att sådana tidigare funnits vid Lofterud den 30.10.1654 och 15.9.1696 och att det enligt traditionen alltid funnits kvarn där. Man kan förmoda, att anläggandet av hammare vid strömmen hade tagit allt intresse från den nog så viktiga kvarnnäringen.

Några år senare uppstod tvist mellan brukspatron på Kohlsäter och kapten Carl Ugglå på Svaneholm om kolhandeln i Gillberga och Långserud. Sådana tvister var mycket vanliga på den tiden och f.ö. långt fram i mitten av 1800-talet. Koltillförseln till hammarna var livsviktig och det var svårt att få allmogen att leverera tillräckliga kvantiteter trots att den enligt lag var skyldig härtill.

Mellanhavandetreglerandes den 4 februari 1724 genom en överenskommelse av i det två bruksherrarna. Lang får sina kol huvudsakligen från de hemman som låg vid sjön Stora Bör. Att det var en viktig fråga framgår av att det var Bergskollegium som måste medla!

Av ett protokoll några månader senare framgår, att bergmästaren gjort upp en förteckning över de hemman i Gillberga, Långserud, Näs och Kila socknar som levererar kol till Kohlsäter, Bruket hade sålunda ett mycket stort kolupptagningsområde!

1734 drar det ihop sig till tvist igen mellan Lang och Ugglå! Den senare söker utvidgning av verket vid Svaneholm och Lang, som anar nya svårigheter i kolfrågan, hänvisar till det 10 år gamla avtalet och anhåller att Ugglåej skall få "anskrivd" något av de hemman som försör Lang med kol. Lang känner

sig hotad av Svaneholms utvidgning och inlämnar till Bergs collegium en skrivelse av den 22 juli 1734 med en redogörelse för utvecklingen och nyttan av järnverket vid Kohlsäter!

Från den 8 november 1740 finns ett intressant extrakt av ett Bergskollegioprotokoll. Av de 16.000 skeppund smide som Kungl;Maj:t "förundt" hammarverken i Värmland och på Dal hade 275 av någon anledning icke fördelats. Detta skedde nu och Kohlsäter erhöll 50 skeppund, vilket utgjorde hela 18 % av de bådalandskapens tilldelning. Huruvida bruket hade samma stora andel av den totala siffran framgår tyvärr icke.

Träkolet är livsnerven för ett Järnbruk och det gällde för varje brukspatron att med lock eller pock få allmogen att producera så mycket sommöjligt samt att leverera sina kol just till honom! I Kohlsätersarkivet finns ett papper från den 27 mars 1750 med förteckning på en rad bönder som upplåter all koltäkt i sina skogar till Fredrik Lang på Kohlsäter.

Var träkolen viktiga betydde vattenkraften minst lika mycket! Detta hade Kronan sedan århundraden tillbaka utnyttjat och kvarnar som ju alltid måste anläggas vid forsar och fall måste privilegieras och skatteläggas. Så uppstod den s.k. kvarntullen.

En intressant handling av den 16 november 1752 visar detta förhållande. Det är ett utdrag från Gillberga häradsrätts dombok beträffande icke privilegierade kvarnar. En del hemman-hade byggt s.k. "skvaltekvarnar" får vilka man inte betalade någon skatt. Det fanns svartbyggen redan för tvåhundra år sedan!

Häradsrätten dömde bönderna att riva dessa småkvarnar och mäldbrevet skulle fördelas på de ordinarie tullkvarnarna. Man-kan förmoda, att den gode brukspatron Lang gladdes över beslutet! På Kohlsäter finns två tullkvarnar som förmodligen hade känt av "svartmalningen" i skvaltekvarnarna. Nu återgick allt till det gamla!

Kohlsäter och Odenstad i personalunion!

Fredrik Lang blev såsmåningom ägare också till Odenstad, vilket tillgick på följande sätt. '

Odenstadtidigare ägare, översten Anton von Dieden hade gift sig till gården. Hans hustru, Maria Rosenbjelke hade i sin tur ärvt den efter sina föräldrar, överstelöjtnanten Bengt Rosenbjelke och Christina Hildring. Von Dieden avled 1735 och i de hårda tiderna efter Karl XII:s krig hade han råkat i obestånd. Änkan nödgandes sälja gården till den tidigare omnämnde krigsfiskalen Johan von Lang. Denne bad i ett brev av den 2 juni 1735 sin bror Fredrik på Kohlsäter att understödja och försträcka till låns på Odenstads sätesgård så mycket som åstundas". Johan von Long hade sin verksamhet i Stockholm och utnyttjade aldrig sin ägorätt till Odenstad. Överstinnan von Dieden fick bo kvar på gården till sin död 1751.

Då var Johan von Lang redan död och eftersom han inte efterlämnade några arvingar och brodern Nils von Lang också hade avlidit, övergick Odenstad till brukspatron Fredrik Lang! Han var då 71 år gammal. Genom honom kom tre generationer Lilljebjörn att sedermera äga Odenstad varav de två första också Nedre Kohlsäter.

Fredrik Lang hade gift sig med en ung änka Lilljebjörn på Hällsbäck. Hon hette Catharina Beata Bock. Paret fick inga barn men Catharina hade en son i första giftet, Knut Jacob Lilljebjörn. Till denna styvson överlät Fredrik Lang hela sin förmögenhet under åren 1759-60. Lang var då redan 80 år gammal men han avled inte förrän vid 89 års ålder!

En häradshövding som brukspatron!

Knut Jacob Lilljebjörn föddes 1726 och var, då han övertog Kohlsäter och Odenstad 34 år gammal och vice häradshövding. Han hade gift sig med Anna Elisabeth Welin (1729-1786), dotter till prosten Johannes Welin (1692-1746) och dennes hustru Elisabeth Kjellin, kyrkoherdedotter från Bolstad. Knut Jacob bodde under hela sin barn- och ungdom på Kohlsäter hos styvfadern och studerade sedan juridik i Uppsala. Dom förlovade sig med Anna-Lisa utan styvfaderns vetskap. Modern var då redan död. Fredrik Lang gillade inte förbindelsen utan hotade göra Knut Jacob arvlös och han måste lämna Gillberga,

Lang hade emellertid fäst sig vid styvsonen och tog honom till nåder och godkände sosmaningom att de unga tu gifte sig! Gubben Lang fäste sig snart vid sin styvsvärdotter och ingen annan fick värde honom på hans sena ålderdom,

Det var därför helt naturligt, att Lang överlät sin stora förmögenhet på Knut Jacob Lilljebjörn. Avlägsna Langsläktingar försökte visserligen komma åt hans egendomar genom att få honom under förmyndare. Det berättas då, att han bjuder släkten till Odenstad på stort kalas, Vid slutet av detta fyller han en jätteägare av silver med vin och dricker ur den i ett enda drag och säger: "sätt en sådan man under förmyndareom ni förmår"!

Men några år innan hade Knut Jacob Lilljebjörn alltså genom köp övertagit Kohlsäter, vilket skedde i ett köpbrev av den 24 juni 1760. Enligt detta övertar han då; sexhundra skeppund smide i Kolsätteruds hammare med alla dess tillhörigheter för 54.000 daler (d.v.s. Övre Kohlsäter!), hela skattehemmanet Ragnilsbol för 14.000 daler, tredjedelshemmanet Lofterud och d:0 Nordmanserud med tillhörande sågkvarn för 6.000 daler, Ökne helt mantal frälse för 0.000 daler, en fjärdedel i hela Takene för 5.000 daler samt stora delar av skattehemmanet-Nysäter.

Dessutom Långs köpta fastigheter: 450 skeppund smide i Kålsätteruds hammare med dess tillhörigheter (d.v.s. Nedre Kohlsäter!) för 40.500 daler, frälsehemmanet Mølnerud och 7/9 av hemmanet Blixbol med tillhörigheter i kvarn och såg för 18.000 daler, hemmanet Kättebackaför 3.000 daler, Väsby med torp och tegelbruk för 10.000 daler, 1/6 i Fyxäs för 1.000 daler, Södra Björkkärn för 1.000 daler hemmanet Hälkehögen för 4.000 daler, resten av skattehemmanet Nysäter för 400 daler, 1/10 av Galtebol för 500 daler, Långs förpantningsrätt i Hällsbäck för 5.000 daler samt styvfaderns alla säkra och osäkra fordringar hos allmogen för 20.000 daler. Allt i silvermynt för ett totalt belopp av 183.000 daler. Med största säkerhet det största fastighetsköp som någonsin gjorts i Gillberga!

Knut Jacob Lilljebjörn ägde redan vid detta köp Stömne och inköper två år senare Odenstad med Hultet!

häradshövding Lilljebjörns och hovjunkare Löwenhielms stora Björnödomän lämnade i sanning inte mycket över åt "gemene man" i Gillberga på 1760-talet!

Den 8 januari 1762 lade Knut Jacob Odenstad till sitt lilla "rike". Han köper det för 66.000 daler av kanten Adolf von Eckstedt, chef för Nordmarks kompani, tidigare boende på Skog och gift med Elsa Ugglä. Von Eckstedt hade bara tre år tidigare köpt Odenstad av Fredrik Lang och betalade då 45.200 daler. Han gjorde alltså en bra "realisationsvinst"!

Det Lilljebjörnska väldets nedgång och fall

Knut Jacob Lilljebjörn stod i början av 1700-talet på höjden av sin karriär. Hon var i trettiofem-årsåldern och hade följande barn: Sara, född 1758 sedermera gift med överstelöjtnanten Fredrik Bergensköld, Anna Catharina, född 1761 sedermera gift med kammarrådet Jonas Brand, Anna Lisa, född 1768 sedermera gift med brukspatronen John Erik Gustaf Styfife, Fredrik, född 1756 sedermera brukspatron på Stömne, Jan, född 1759 brukspatron på Nedre Kohlsäter, Knut Jacob, född 1765, fänrik och godsägare på Odenstad (den förste litteräre Lilljebjörn!).

Dessa barn med mågar skulle under kommande decennier i längre och kortare perioder ära sin del av imperiet. Redan i slutet av 1760-talet finns tecken på att Knut Jacob började få svårigheter med ekonomin. I ett inteckningsprotokoll av den 16 november 1769 och ett av den 5 maj 1770 lämnas säkerhet för ett lån på 60.000 riksdaler riksmünt som han och maka Anna Lisa Welin tar i Rikens Ständers bank.

Kohlsäters stångjärnshammare värderas den 23 november 1770 och uppgift lämnas på dess tillverkningskostnad. Tidigare samma år meddelar Bergscollegium att hammaren inte var graverad med någon förlagsinteckning och från den 9 april finns ett utdrag av ett kammarkollegie-protokoll som bevisar, att Kohlsäter m.fl. hemman inte äro "av någon bytesbrist eller kronogravationbesvärade".

Dessa handlingar tyder på att häradshövding Lilljebjörnförbereder tagande av ytterligare lån. Vad som händer under de sista åren av hans liv vet man inte, Han avlider 1775 endast fyrtionio år gammal. Kanske var det ekonomin som tog knäcken på honom. Intressant är att det är i dessa "förberedande lånehandlingar" som namnet Kohlsäter för första gången dyker upp! Änkan Anne-Lisa Welin fick det bekymmersamt. I Kohlsätersarkivet finns detaljer härom av vilka här endast noteras ett inteckningsprotokoll av 18 november 1778 och ett lån den 24 mars 1783 på 4.500 riksdaler specie som hon erhåller i Vadstena Krigsmanshuskassa mot säkerhet i Kohlsäters stångjärnshammare i Långseruds socken (hammaren låg alltså på Övre Kohlsäterssidan är Lillälven!), Odenstad, Hultet, Aspsäter, Ökne, Fyxäs, Edsviken, Väsby. Ragnildsbol, Blixbol, Kjettebacka, Mølnerud, Lofterud, Stömne, Mörtnäs. Tor Sölje (!), Ollevik och Sättersbol.

Två dagar senare meddelar Gillbergs häradsrätt denna inteckning i fru Welins egendomar förövannämnda lån och intygar, att hon ärrätt ägare av alla uppräknade domäner!

Anna Lisa Welin-Lilljebjörn hade vissa besvär med att undvika obehörig avverkning på sina stora skogsarealer. Enligt protokoll på Gillbergs häradsrätt av den 23.3.1778 fastställer Rätten på änkans

begäran ett vite på en Riksdaler specie, "vartill, utan laga bot den skall vara förfallen", som förövar åverkan på Ragnilbolsskogen.

Rågångstvister var under senare hälften av 1700-talet ytterst vanliga problem för landsrätterna. I del I av Björnöboken redogörs för flera sådana mellan Björnö, Kisterud och Gårdsvik. Även på Kohlsäter fanns dessa tvistigheter. Värmlands lagmansrätt slutdömde således den 20 september 1782 i en rättegångstvist mellan Häljebol å ena sidan och Rotvik och Speke å den andra. Tvisten avdömdestill förmån för Häljebol i enlighet med gränserna i 1780 års karta. Rotvik och Speke ägdes av Anna Lisa Welin.

Kohlsäters första delning

När änkefru Welin på Odenstad avled 1786 57 år gammal började Fredrik Längs och Knut Jacob Lilljebjörns stora imperium att falla sönder. (Anna Lisa bod de f.ö. aldrig på någon av Kohlsätersgårdarna, som vid denna tid nog inte varståndsmässiga nog)

Hennes måg, överstelöjtnant Fredrik Bergensköld och dottern Sara ärvde jämte sonen Jan Lilljebjörn var sin härd i Kohlsäters bruk, alltså i princip halva Kohlsäter var. Sonen Fredrik fick Stömne, Anna Lisa gift med brukspatron Sölje, Knut fick Odenstad.

I samband med arvskiftet begärde de syskon som ärvde lantegendomarnaefter modern, att få bli befriade från de in-teckningar som modern tidigare tagit i Vadstena Krigsmanshuskassa och dessa ledas endast på Kohlsäters båda hammare.

Övre och Nedre Kohlsäter hade alltså tillhört samma ägare under nära 100 år men splittrades nu. överstelöjtnant Fredrik Zacharias Bergensköld övertog den övre härden (Övre Kohlsäter!).

Han tillhörde adliga ätten nr 1943, som utdog 1867. Född den 20.2.1739 i Västmanland och son till bergsrådet Erik Esberg, adlad Bergensköld och dennes hustru Hedvig Tersmeden. Fredrik blev volontär vid Fortifikationen 1754 och underkonduktör där 1756. Transporterades till Nerike-Vermlands regemente 1759. Blev löjtnant där 1767 och kaptan 1774. RSO 1799. 1776 blev han chef för Nordmarks kompani på vilken post han stannade till 1785, då han utnämndes till major. Han deltog som ung officer i Pommerska kriget och fick överstelöjtnants avsked 1791. Gift 39 år gammal på Odenstad 1718 med Sara Lilljebjörn född 1758 och då tjugo år. Fredrik Bergensköld avlider på Nedre Kohlsäter den 11 augusti 1814.

Den nedre härden (Nedre Kohlsäter!) ärvdes av Johan /Jan/ Lilljebjörn, som var född 1759 och i trettioårsaldern. Han var ogift och tycks ha varit en av de glada och levnadslustiga kavaljerer i Gillbergadalen, som slarvade bort sina gårdar under slutet av 1700- och början av 1800-talen. Se Knut Lilljebjörns dagbok i Björnöboken del 1!_

Jan Lilljebjörn blev vice härshövding och bosatte sig gården Berg i Älgå socken men dog 1806 endast 47 år gammal. Han blevf.ö. inte heller gammal på "Nedre Kohlsäter, som han nödgades sälja redan efter några år till Emanuel Schagerström på Borgvik.

Två ägare till Nedre bruket på mindre än fem år!

Brukspatron Emanuel Schagerström och hans bror Pehr ägde vid denna tid var sin halva av Borgviksbruk efter sin för Olof Schagerström. De hade låtit uppföra två exakt lika herrgårdsbyggnader på Borgvik, alldeles intill varandra och endast avskilda med ett högt staket! Både var goda vänner till Crispin Löwenhielm d.y. på Björnö och umgicks livligt med herrskapsfolket runt Glafs fjorden, vilket också framgår av Björnöboken del I.

Emanuel och Pehr Schagerström som båda var gifta fick tillsammans 25 barn! Många av dessa voro döttrar, som under 1300-talets första decennier gifte sig både i trakten och runt om i Värmland.

Det verkar som Kohlsäters bruk var något slagsspekulationsobjekt vid denna period i sin historia. På ca tio år hade Nedre hammaren bytt ägare inte mindre än fyra gånger!

Emanuel Schagerström behöll sålunda Nedre hammaren inte så länge. Den 2 juli 1798 sålde han till brukspatronen Herman Lennartsson för 25.000 riksdaler specie.

Lennartsson tillhörde en under denna period framstående och förmögen Värmlandssläkt med grenar också i Gillberga, där han ägde flera gårdar som Elvik och Kisterud. Han ägde "Nedre Kohlsäter" i noga räknat 27 dagar! Enligt köpekontrakt och köpebrev av den 20 juli 1798 överlät han nämligen Nedre härden i Kohlsäters stångjärnsbruk för samma belopp, som han några veckortidigare betalt till Schagerström. Den nye ägaren var Adolf Heijkensköld.

Emanuel Schagerström på Borgvik var släktmed Herman Lennartsson. Exakt hur har det inte lyckats författaren att reda ut. Emellertid fanns det på 1700-talet en Carl Lennartsson boende på Kisterud. Denne var gift med en flicka Schagerström, troligtvis en syster till bröderna Emanuel och Pehr. Vid samma tid ägdes också Elviksholm av en brukspatron Lennart Lennartsson!

Heijkensköldarna på "Nedre Kohlsäter"

Med största sannolikhet kände familjerna Heijkensköld och Lennartsson varandra. Såväl Herman Lennartsson som Adolf Heijkensköld var förutom brukspatroner också officerare. Troligtvis sökte Heijkensköld något "placeringsobjekt". Lennartsson som hade släkt i Gillberga, men som bodde och ägde Norums bruk i Nyeds socken med sin hustru Catharina Elisabeth Collin, bör ha varit väl informerad om Jan Lilljebjörns affärer och dennes efterträdare, som ägare av Nedre härden på Kohlsäter, Emanuel Schagerströms önskan att sälja. Han hade säkert berättat för Heijkensköld att bruket jämte därtill hörande hemman och lägenheter var till salu! Man kan också förmoda, att Lennartsson fick uppdraget att åt Heijkensköld inköpa "Nedre Kohlsäter" efter som den förre endast behöll gården under några veckor!

Adolf Heijkensköld var född den 30 november 1756 i Nya Kopparberget. Vid 16 års ålder blev han volontär vid Livgardet och furir där 1772. Fänrik blev han vid 17 år och löjtnant vid 19! Vid endast 23 års ålder erhöll han majors avsked och samma år gifte han sig (1779) på Skinnskattebergs bruk med sin kusin Christina Sofia Hising, dotter till brukspatronen på Skinnskatteberg Vilhelm Hising och dennes hustru Barbara Christina Fabrin.

När han köpte Nedre härden på Kohlsäter var major Heijkensköld 42 år gammal. Han kom att äga gården endast under fyra år, då han avled den 6 december 1802 och hustrun och barnen fick ära.

Det är ovisst om Heijkensköld någonsin flyttade till Kohlsäter, då familjen ägde andra domäner i Bergslagen. Detta vore något för sentidsläsare att utforska i kyrkböckerna för Gillberga socken mellan 1798-1811!

Hans änka Christina Sofia ingick emellertid 1808 nytt äktenskap och ett förnämligt! Hon gifte sig nämligen i Stockholm med en av "Rikets herrar", generalen, friherren och greven (!) Johan Henrik Tavast! Då var hon och barnen fortfarande ägare till "Nedre Kohlsäter". Hennes bror, brukspatronen Vilhelm Hising blev f.ö. adlad och adopterad Hisinger (nr 2002).

Major Adolf Heijkensköld och Christina Sofia fick 7 st barn:

1. Detlof Heijkensköld. Född 1780 i Göteborg. Fänrik i Livgardet 1797 vid 7 års ålder! Student i Uppsala, där han också avlade Juridisk examen. Tog senare bergsexamen och gjorde tjuugoett år gammal en studieresa till utländska bergsverk varefter han blev askulant i Bergskollegium 1801. Fick 1817 avsked ur krigstjänsten och blev brukspatron på Granhult i Ramsbergs socken i Närke. Erhöll titeln bergsråd 1826 och avlider på Granhult den 29 november 1831 femtioett år gammal.

Gift första gången den 17.8.1805 vid tjugofem års ålder på Norums bruk i Nya Nedssn med den då tjugofemåriga Birgitta Maria Lennartsson, född 29.3. 1785, dotter till den ovan omtalade brukspatronen Herman Lennartsson! Hon avlider tjugofem år gammal den 21.6.1800. Tre år senare gifte han i Ramsberg om sig med kusinen och sysslingen Sofia Eleonora Hisingersom då var tjugofem år.

2 Vilhelm Heijkensköld Född 1781 och död samma år på Östanås.

3 Adolf Detlof Heijkensköld Född 1783. Löjtnant vid Göta artilleri 1800 vid 17 års ålder. Erhöll kaptens avsked 1807. Det var denne Adolf Heijkensköld som för sin familjs räkning bortbytte "Nedre Kohlsäter" till brukspatron Göran Gustaf Bratt. I hävderna förväxlas hon ofta med sin far! Adolf fick 1813 krigsråds karaktär och avlider 1825 på Yxe herrgård i Närke. Han ägde förutom Yxe också gårdarna Hagaby och Järle i Nora sn. Giftesig 1816 med Lovisa Geiger.

4 Ludvig Detlof Heijkensköld Född 1784. Fänrik vid Svea garda vid 11 års ålder. Kanslist i utrikesstatsexpeditionen. Fänrik vid Upplands regemente 1808. Kanslist i krigsexpeditionen 1810. Kapten i armén 1813. Major 1816. RVO samma år. Överstelöjtnant i armén vid 45 års ålder 1829. Överstes avsked 1835. Död barnlös i Falun 1852.

Gift 1831, 47 år gammal med Eufrosyne Charlotta Matilda Geisler från Arboga (1798-1876), dotter till kassören Erik Geisler och Elisabeth Eleonora Eggertz.

5 Christina Sofia Heijkensköld. Född 1786. Död 1852. Gift med vice häradshövdingen Hans Carl Olivecrona (1775-1882).

6 August Detlof Heijkensköld Född 1788. Död på Östanås samma år.

7 Carl Wilhelm Detlof Heijkensköld Född 1790. Underlöjtnant vid Örlogsflottan 1809. Kaptens avsked 1815. Bergsråd, Erhöll 1855 Carl XIV Johans medalj. Död 1866 på Närsjö i Gillbergasocken,

Södermanland. Ägde en tid Bresjö bruk i Hjulsjö, Närke. Gift på Medevi 1819 med Christina Amalia Adalai de Virgin(1796-1877), dotter till konteramiralen Arvid Virgin och dennes hustru Carolina Arfvidsson.

Samtliga ovanstående var alltså under början av 1800-talet Kohlsätersbarn!

I det köpebrev som upprättades när Adolf Heijkensköld köpte gården av Herman Lennartsson klargörsvad som sedan kom att bli Nedre Kohlsäter och följa detta bruk: Nedre härden i Kohlsäters stångjärnsbruk, hälften i brukssågen jämte all till brukets och härdarnas behov hörande hus och ägor, 1/3 krono skattehemmanet Lofterud (alltså "grundgården") 1/3 krono skattehemmanet Kjettebacka 1/3 krono skattehemmanet Mølnerud, hälften i den till Mølnerud hörande tullmjölkvarnen med tre par stenar, 5/32 Sillingsbyn, 1/12 Södra Björkkärn, 1/6 Fjell med till denna gård hörande sågkvarn, 1/2 krono skattehemman Ragnilsbol, 1 % frälsehemman Edsviken som Peder Liedeman på Björnö ägt 100 år tidigare samt Övre och Nedre Åtorp, båda 1/6 krono skattehemman.

År 1800, den 7 och 10 oktober företogs en undersökning angående koltillgången och skogarnas tillräcklighet vid Svaneholms och Kohlsäters järnbruk. Man planerade flyttning av 300 skeppund smide från Carlsholm till Svaneholm och Heijkensköld ville inrätta en plåthammare vid Kohlsäter till förädling av 300 skeppund Järn.

Enligt en smidesräkning av den 21 april detta år var Kohlsätersbrukets årsproduktion 1.060 skeppund. I denna skrivelse kallades bruket Kålsäteruds eller Gillberpa bruk!

Kvarnbrobesvär vid Nordmanserud och Mølnerud!

Enligt domstolshandlingar från Gillberga häradsrätt hade några bönder den 22 november 1800 ansökt om att bli befriade från underhåll av rubr. broar. Målet upptogs ej till prövning emedan kallelse till tinget inte skett inom behörig tid. Det var säkert inte lätt att vara bönder och ha något otalt med herremännen vid denna tid! Samma bönder försökte på nytt vid Gillberga tinget den 1.10.1801 att bli befriade från underhållsskyldigheten av broarna vid Nordmanserud och Mølnerud. Häradsrätten ogillade åter målet på grund av stämningens "ofullkomlighet" och hänvisade bönderna till "nya och laglig stämning". Hur det slutligen gick framgår inte av de gamla Kohlsätershandlingarna.

När Adolf Heijkensköld köpte "Nedre Kohlsäter" tycks överstelöjtnant Bergensköld och hans hustru Sara Lilljebjörn på något sätt ha kvar en andel i bruket. Detta framgår av en inteckningshandling av den 16 november 1802. Kohlsäters bruk avsåg båda härdarna och all manufakturering och gravationsbevis och inteckningar följde det totala järnbruket, även om de båda härdarna på var sin sida om älven kommit att tillhöra olika ägare. Detta understrykes av ett gravationsbevis av den 3.2.1802 enligt vilket Fredrik Lilljebjörn ägde hela Stömne bruk, Bergensköld 1/2 Kohlsäters bruk och Heijkensköld 1/2 Kohlsäters bruk. Resterna av Anna Lisa Welin/Lilljebjörns gamla låni Vadstena Krigsmanshuskassa som belastat hela Kohlsäters bruk transporterades i mars 1804 till Rikens Ständers bank på begäran av Fredrik Bergensköld och hans hustru Sura Lilljebjörn.

Under Adolf Heijkenskölds tid moderniserades det nedre bruket avsevärt. Herrgårdsbyggnaden, vars äldsta del uppfördes redan under Sara Nordberg i slutet av 1600-talet ombyggdes och uppfördes 1806 till halva dess slutliga storlek, Mølnerudskvarnen nybyggdes 1808, en manbyggnad för

plåtsmederna uppfördes 1806, 129 alnar norr om huvudbyggnaden. Smedbostaden var 24 alnar lång, 12 alnar bred och 6 alnar hög med nävertak och innehållande tre rum och förstuga samt vind. En plåtsmedja uppfördes 1804 242 alnar öster om herrgården. Vidare reparerades han - eller möjligen Bergensköld - en omkring 1780 uppförd stångjärnssmedja på "Övre Kohlsäters-sidan" av älven 300 alnar från herrgården och 30 alnar från plåtsmedjan. Byggnaden var av grovtimmer, 30 alnar lång, 20 alnar bred och 7 alnar hög och hade en hammare, två härdar och fyra nya blåsbälgar.

Heijkensköld lät också uppföra en bruksarbetarbostad som byggdes vid landsvägen 128 alnar sydost om stångjärnssmedjan. Detta var ett renoveringsarbete av en byggnad som från början härstammade från 1780-talet. 1809 nybyggdes ytterligare en bostad för bruksarbetarna 72 alnar öster om stångjärnssmedjan. Huset blev 58 alnar långt och 11,5 alnar brett, Höjden var 5 alnar och taket bestod av näver och bokatslagg. Det innehöll 6 rum jämte farstu. Familjen Heijkensköld ägde Nedre bruket endast under tretton år. På sensommaren 1811 bytte kapten Adolf Heijkensköld bort det till brukspatron Bratt.

Släkten Bratt på Nedre Kohlsäter

Genom inbördes byteshandling av den 15 augusti 1811 bytte Heijkensköld med brukspatronen Göran Gustaf Bratt bort Nedre bruket mot av den senare innehavda egendomarna Byn och Uggleberg i Huggenäs socken med underlydande torp jämte en mellanavgift av 6.000 riksdaler banco specie.

Bratt övertog samtliga de Heijkensköld dels genom arv från fadern dels genom köp tillhöriga fastigheterna eller:

Hälften i Kohlsäters stångjärnshammare eller nedre härden med 525 skeppund årligt stångjärnssmede, hela plåthammaren, privilegierad för 250 skeppund årlig plåttillverkning samt till denna bruksdel hörande hemman och ägodelar nämligen:

Lofterud 1/3, Kjettebacka 1/3, Mølnerud 1/3, Ragnilsbol 1/2, Åtorp 2/16, Fjell 1/6, Björkkärn 1/12, Sillingsbyn 5/32. Allt kronoskatte samt Edsviken 1/8 frälse. Dessutom hälften i Mølneruds mjölkvarn om tre par stenar, hälften av Sågbacka såg och kvarn, hälften i Sättrasågen samt ett sågblad vid Sillingby såg i utbyte mot Fjellsågen.

Brukspatron Bratt tillträdde "Nedre Kohlsäter" den 1 oktober 1812 och Adolf Heijkensköld Uggleberg den 14 mars 1812.

I byteshandlingen blev fastslaget, dels med uppvisande av arvsiftesbevis efter major Adolf Heijkensköld (som avled 1802) av den 4.11.1805 samt dels med bevis om att kapten Adolf Heijkensköld genom sin arvslott och genom att ha köpt ut sin moder och sina syskon var rätt ägare till de egendomar han bytt bort med Bratt. Gillbergahäradsrätt beviljade Gustaf Göran Bratt lagfart den 13 november 1811.

I affären försvinner alltså sågen vid Fjell och ersätts med ett sågblad i Sillingbysågen, där Kohlsäters bruksedan tidigare ägt 5/32 hemmanet Sillingbyn, Däremot tycks vid denna tid en såg ha funnits vid Sättra.

Något om släkten Bratt

Göran Gustaf Bratt tillhörde en gammal värmländsk släkt vars storfader var Anders Andersson d.y. brukspatron på Brattfors och död 1677. Han var farfars farfar till Göran Gustaf. Göran Gustaf var född 1761 och ägde alltså först Gunnerud innan han övertog "Nedre Kohlsäter". Hans farlagmannen Lars Gustaf Bratt ägde också Gunnerud men även Forsvik i Botilsäter, som under flera generationer var ett Brattställe.

Göran Gustaf Bratt var gift tre gånger. Första hustrun hette Christina Mullberg med vilken han gifte sig 1791. Hon avled redan 1792, förmodligen i barnsäng. Samma år gifte han om sig - man får hoppas att sorgeåret var till andå! - med Andrietta Ekerman, som avlider elva år senare 1803 hans tredje hustru var Hedvig /Hedda/ Elisabeth Bergensköld på "Övre Kohlsäter", född 1779 på Kastensboloch död 1847, 68år gammal på Vik utanför Arvika. Hon var dotter till överste Fredrik Bergensköld och Sara Lilljebjörn och medförde sannolikt i boet en arvedel också i Nedre bruket. Detta var säkert ett av skälen till att Göran Gustaf Bratt flyttade till Kohlsäter. Giftermålet ägde rum på Kohlsäter 1805, då Hedda Bergensköld var 26 år.

Enligt gamla handlingar uppförde Bratt tillsammans med kapten Adolf Heijkensköld manbyggnaden på "Nedre Kohlsäter" under åren 1805-1812. Detta visar att Bratt redan samma år han gifte sig med Hedda Bergensköld hade planer på att så småningom bosätta sig på Kohlsäter!

Göran Gustaf Bratt fick tre söner: I sitt gifte med Andrietta Ekerman Gustaf Bratt, född 1798 och död 1849. Han var häradsskrivare och gift med Briliana Sjöstedt (1804-1870). Den andra sonen i detta äktenskap var Johan Fredrik Bratt 1801-1901 som blev bergsfogde och gifte sig med Charlotta Sjögren 1800-1902. Dessa makar blev så lunda respektive 100 och 102 år gamla! I sanning anmärkningsvärt om slätkalendrarna är riktiga!

I sitt gifte med Hedda Bergensköld fick han sonen Georg August Bratt, född 1809 och död 1872. Postmästare och gift med Aurora von Heland (1796-1883). Samtliga dessa tre pojkar har med säkerhet lekt i Kohlsätersträdgården och fiskat kräftor i Lillälven!

Omedelbart efter det Bratt tillträtt Kohlsäter började han för bruket väsentliga nybyggen, Sålunda uppfördes en kontorsbyggnad i två våningar 1812, belägen 136 alnar öster om corps de logiet. I denna byggnad föddes författaren Ingeborg Ullman-Hultkrantz 1897. Byggnaden är 1973 den enda som finns kvar från det gamla anrika bruket!

Göran Gustaf Bratt uppförde även en manufaktursmedja öster om kontorsbyggnaden som blev färdig 1814. Den var uppförd av resvirke, 23 alnar lång, 17 alnar bred och 6 alnar hög och innehöll två hjulstockar, som drev tre spik- och två knivhamrar med en därtill hörande dubbel härd och stock. Bratt ägde "Nedre Kohlsäter" endast under fem år, då han avled 1817 vid 56 års ålder. Som ny ägare till bruket inträder hans hustrus svåger kaptenen D. Poignant.

En liten Brattsläkttavla

Generation I

Stamfadern Anders Andersson d.y, (Bånge) var brukspatron på Brattfors, gift med Ingrid Jonsdotter Ekman, född på 1620-talet. Han avlider 1677.

Deras söner:

Generation II

Lars Andersson Bratt. Född på 1640-talet. Död 1600. Rådman i Filipstad, där han ägde en gård. Brukspatron på Mögsjö i Värmland. Gift med Elisabeth Fernell. Paret fick 6 barn.

Erik Brått. Född 1667.-Brukspatron gå Borgvik i Värmland. Gift med en dotter till en av de två brukspatronerna där Nils och Erik Borgström. Paret fick två döttrar. Den ena, Christina Beata gifte sig med Olof Berg, död 1736 på Mossberg i Värmland. Den andra, Britta, gift med rustmästaren Jonas Moberg gå Stömne.

Son till Lars Andersson Bratt:

Generation I II

Jonas Bratt. Född 1683. Död 28 april 1737. Auditör vid Buchwaldiska dragonregementet. Deltog i Karl XII:s krig i Ryssland och åtföljde kungen till Turkiet. Köpte Öijevik i Fyyksdalen 1720 och tre år tidigare Rottnaholm och hela Robtnedals bruk. Ägare till Rottneros med underlydande gårdar. Hans arvingar sålde f.ö. Rottneros bruk succesivt under åren 1787-1802 till Göteborgsgrosshandlaren John Hall d.ä. en av Sveriges på den tiden rikaste män och god vän till Gustaf III!

Jonas Bratt deltog i kalabaliken i Bender.Han var gift två gånger. Först med Eva HenriksdotterHerwegh (1699-1725) och sedan med Anna Elisabeth Gustafsdotter Hjertzell (1700-1145). I första giftet fick Jonas Bratt 7 barn och i det andra 2, var av det ena, Eva Christina (1720-1752) blev farmor till EsaiasTegnér's hustru Anna-Maria Myhrman.

Söner till Jonas Bratt:

Generation IV

Hinric Bratt. Född 1725. Assessor. Brukspatron på Rottneros. Utvidgade detta genom tillköp av gårdar. Död 1779. Gift med en dotter till prosten i Filipstad Denis Chenon (1676-1740) och ElsaWallvik.

Lars Gustaf Bratt. Född på Rottneros 1731. Hovsekreterare, lagman och brukspatron. ÄgdeGunneruds bruk, Rud och Rudstorp samt Säter på Hammarön, Hamiltonska gården i Karlstad, Våxnäs säteriBrosätters säteri på Näset samt den gamla Brattska släktgården Forsvik i Botilsäter. Han avlider 1791.

Gift två gånger. Först 1758 med Anna Lisa Wennerstierna (1735-1788)med vilken han fick 17 barn!Sedan med Anna Rodd, död 1788 med vilken han fick ytterligare ett barn..

Söner till Lars Gustaf Bratt

Generation V

Gustaf Bratt 1761-1817 Brukspatron. Ägde Gunnerud och under sista delen av sin levnad halva Kohlsäters bruk och litet mer! Dels övre härden (Övre Kohlsäter) genom hustruns halva arvslott från fadern, överstelöjtnant Fredrik Bergensköld, dels nedre härden (Nedre Kohlsäter) som han bytte till sig med kapten Adolf Heijkensköld. Se föregående!

Christian Bratt. 1766-1828. Godsägare till stamgården Forsvik. Fänrik vid Vermlands regemente. Gift två gånger. Andra gången med Sara Johanna Lagerberg vilket äktenskap varade i 23 år och välsignades med 9 barn!

Generationerna VI- X

Christian Bratt på-Forsvik fick en son (1807-1877) som blev rådman i Göteborg. Gift sig med Anna Maria Johanna Flychius (1811-1877) Paret fick 6 barn.

Ett av dessa - Nanny Elisabeth Johanna Bratt (1844-1928) - gift sig 1869 med sjökaptenen och direktören i Sveriges allmänna sjöförsäkringsbolag i Göteborg, Sven Engelbert Rinman (1838 - 1918). Paret fick 10 barn!

Nanny Bratt hade en syssling, Claes Christian Bratt (1844 - 1937) som i sitt första äktenskap gift sig 1875, var gift med Olga Catharina Ekelund på Stömne, född 1851. Dotter till regementsläkaren D. Ekelund i Åmål och Anna Frisell från Stömne!

Ett av Nanny Bratt/Rinmans barn - Ragnar Wilhelm Rinman (1882- 1939)- blev civilingenjör. Bosatte sig i England och blev engelsk medborgare. Han gift sig 1910 med Caroline Ball (1886-1940).

Paret fick en dotter - Joan Nanny - född 1913. Gift med författarens moders kusin, köpmannen i Göteborg Per Ullman, född 1908.

Paret fick en dotter Marianne Ullman – född 1943. Gift 1966 med Kaj Stein, född 1941.

På djupet bedriven släktforskning kan som synes leda i de mest överraskande riktningar!

Kapten Daniel Poignant- kortvarig herre till Kohlsäter

Hur "Nedre Kohlsäter" efter Göran Gustafs Bratts död 1817 kom i Poignats ägo är inte fullt klarlagt. Han synes emellertid redan tidigare haft viss ekonomisk intressen i bruket genom sin hustru Sara Regina Bergensköld. Hon var dotter till Fredrik Zacharias Bergensköld som hade ägt "Övre Kohlsäter" fram till sin död 1814.

Överste Bergensköld avled f.ö. den 14 augusti 1814 på "Nedre Kohlsäter" hos sin dotter och måg, Hedda och Göran Gustaf Brett.

Bratt hade haft dåliga affärer och efter hans död tvingades Hedda och barnen av ekonomiska skäl lämna Kohlsäter.

Daniel Poignats var född på Åsebol i Älgå socken den 16 februari 1776 och var kapten vid Värmlands Fältjägare. Han hade 1809 gift sig på "Övre Kohlsäter" med Bergenskölds dotter Sara Regina, som hade samma förnamn som sin moder. Hon var född 1780 och tjugonio år då hon gifte sig.

Poignants far, Emanuel Poignant hade i en konkurs förlorat allt han ägde och bodde i slutet av 1700-talet på Hällsbäck. Troligen var han dock inte ägare av denna gård. Han tillhörde det glada lag "kavaljerer" om vars bedrifter Knut Lilljebjörn på Odenstad berättar i sin dagbok. (Se Björnöboken del I!) Emanuel Poignant tycks också ha haft intressen i Kohlsäter. Så sent som 1843 då brukspatron Brynolf Ericsson köpte båda gårdarna fick han nämligen överta en inteckning i Kohlsäters bruk på 6.000 kr på Emanuel Poignants arvingar.

Daniel Poignats hade ärvt "Övre Kohlsäter" av sin svärfar Bergensköld och som tidigare sagts också vissa delar av "Nedre Kohlsäter". Genom län och inteckningar köpte han resten 1820. Dett tycks inte ha gått så bra för honom. Den 17 april 1822, alltså endast efter två år sålde han och hustrun Nedre bruket till brukspatron Pehr Schagerström på Borgvik för 32.000 riksdaler banco med tillträde från den 1 april 1823.

Daniel Poignant avled på Övre Kohlsäter den 12 september 1837 61 år gammal och hustrun Sura Regina i Åmål 1852 vid 72 års ålder.

Från hans tid på "Nedre Kohlsäter" finns några handlingar kvar i arkivet. Ett värderingsinstrument över Kohlsäters bruk som troligen utgjort underlag för den kommande försäljningen samt ett utslag från kommerskollegium från 1820 angående återuppförande av en förfallen järnbod vid Aspsäter på Gillberga kyrkoherdeboställes mark.

"Nedre Kohlsäter" sexton år i bröderna Schagerströms ägo

När Pehr Schagerström d.y. tillträdde 1823 övertog han inte enbart den hälften i Kohlsäters stångjärnsbruk jämte underlydande hemman och övriga lägenheter, som ungefär 25 år tidigare tillhört hans far, brukspatron Emanuel Schagerström utan också alla de verk, hemmansdelar och andra förmåner som tillkommit under det gångnackvartsseklet och som hade innehafts av Poignant. Att det var en rätt ansevärd egendom som nu bytte ägare framgår av nedanstående specifikation:

Halva Kohlsäters stångjärnsbruk, eller Nedre nordan med ty åtföljande 525 skeppund årligt stångjärnssmide, oberäknat hammarskattjärnet.

Hälften uti plåtbruket, vilket bestod av två plåthamrar med en flamug och en plåthärd, privilegierad till förädling av 300 skeppund eget eller köpt stångjärn årligen "till varjehanda plåtar".

Hela spikbruket, som hade uppförts norr om Lillälven av Bratt 1814, bestående av tre spikhamrar och två kniphamrar för tvåhjulstockar och två ässjor. Privilegierat till förädling av eget eller köpt ämnesjärn får årligt utsmide av 150 skeppund spik samt 400 skeppund diverse sorter knippe-, bult och bandjärn.

Hela Sillingby avsalu_ samt husbehovsåg med 4 blad och 2 ramar.

HelaSillingbytull_ och husbehovskvarn med två par stenar.

Hälften av Mølneruds skattelagda tullmjölkvarn med tre par stenar.

Hälften av Sågbacka bruks- och legosåg med ett blad. Denna låg vid nedrebruket på norra sidan om Lillälven och inte vid nuvarande Sågbackal Vid denna tid fanns endast två kvarnar.

Lofterud 1/3 mantal kronoskatte med "därå av framlidne herrar brukspatroner Heijkensköld och Bratt uppförde och bebodde Jonsbols herrgård, byggd halva huset 1806 och andra hälften 1812, jämte alla ty åtföljande hus och andra tillhörigheter". Lofterud är alltså Nedre Kohlsäters moderhemman. Att gården nu plötsligt kallas Jonsbol är intressant!

Kölnerud 1/3 mantal, Kjettebacka 1/3 mantal, Ragnilsbol 1/2 mantal, Fjell1/6 mantal, Åtorp 1/8 mantal, Björkkärn 1/12 mantal, Sillingbyn5/16mantal. Alla kronoskatte samt Edsviken 1/8 mantal frälse.

Genom köpet övertog Pehr Schagerström också en del av de lån och inteckningar varmed de försålda delarna voro belastade. Kapten Poignant övertog själv inteckningarna i Sillingbyn och behöll vid försäljningen halva Kohlsäter eller Övre härden samt halva plåtbruket och bodde kvar på "Övre Kohlsäter".

Pehr Schagerström, som f.ö. var den av Borgvikspatronerna, som några år senare sålde Hammar till Fredrik Löwenhielm på Björnö, transporterade samma dag som köpehandlingen med Poignant undertecknades _ alltså den 17 april 1822 - hela Kohlsätersköpet på sin bror, brukspatron Johan Schagerström. Detta mot att den sistnämnde "lämnade nöjaktigt vederlag uti Borgviks stångjärnsbruk enligt särskilt dem emellan utfärdat bytesbrev. Lagfart på detta byte bröderna Pehr och Johan Schagerström emellan beviljades av Gillbergs häradsrätt den 9 mars 1822 och den 13 november 1823.

John Schagerström föddes den 4 mars 1790 i Borgvik och avled på Nedre Kohlsäter den 21 december 1839 endast 43 år gammal. Hon var gift med Elisabeth Fredrika Sorbon född i Göteborg den 2 augusti 1802 Hon var alltså endast tjugo år, då familjen flyttade till Kohlsäter. Då hade familjen redan fått sitt första barn, Johan August Emanuel som föddes på Borgvik den 17 december 1821, När Elisabeth Schagerström endast var nitton år!

Paret Schagerström fick ytterligare två barn som föddes på Kohlsäter:

Henrik Johan Amadeus, född den 2 september 1829 och Maria Amelia Sophia född den 11 oktober 1830. 1841 _ två år efter John Schagerströms död - flyttade fru Schagerström och de två yngsta barnen till Åmål. Äldste sonen Johan August kom i handel och flyttade till Göteborg 1838, året före faderns bortgång.

När John Schagerström övertog "Nedre Kohlsäter" fanns följande inteckningar i bruket:

Till Rikets ständers bank av den 10.12.1812 för ett lån av	500 RD
Till Rikets ständers bank av samma datum för ett lån av	800 RD
Till brukspatron Emanuel Schagerström på Borgvik av den 12.4.1799 och 4.3.1818 omfattande Nedre härden i Kohlsäters bruk för	12.500 RD

Pappa Schagerström hade alltså icke obetydliga intressen i Kohlsäter även efter sedan han sålde bruket till Herman Lennartsson!

Till borgensmännen 1 framlidne brukspatron G.G. Bratts konkursmassa av den 23.11.1821	15.200 RD
Till Militie Boställskassan av den 13.11.1821 å	20.000 RD
Summa	49.000 RD

Nedre bruket hade alltså verkligt dåliga affärer och det var säkert inte roligt att sitta som brukspatron på Kohlsäter under de svåra decennierna i början av förra århundrandet! Det kan därför han sitt intresse att se hur den värdering på Kohlsäters nedre stångjärnshärd såg ut, som på borgmästarämbetets vägnar skedde den 25 januari 1823.

Härden	32.355 RD
Manufakturverket	32.241RD
Summa	64.596 RD

Av värderingsinstrumentet framgår i övrigt att "Kohlsäters bruks nedre härd" är anlagd på halva kronoskattehemmanet Kohlsätterruds grund på östra sidan (alltså "Övre Kohlsätersidan") av den så kallade Gillbergaälven!

Enligt Kungl. Bergskollegii privilegium av den 14 juni 1825 framgår dels

att bruket äges såväl av kapten D. Poignant (halva Kohlsäters stångjärnsbruk och halva plåtbruket) som av brukspatron John Schagerström (återstoden av bruket med hemmen och lägenheter. Ur myndigheternas synpunkt var alltså Kohlsätersbruk fortfarande en enhet fast med tvåägare.

att år 1694 privilegierades en stångjärnshammare och den 24 mars 1803 två plåthamrar, en plåthärd och en flamugn för 300 Skeppund årligt plåtsmide.

Handlingen utgör i övrigt privilegium på 300 skeppund årligt ämnesjärnssmide. Dessutom framgår att från och med smidesåret 1020, som tog sin början 1.11.1825 bestod Kohlsäters bruk av en stångjärnshammare och två härdar med 1.050skeppund årlig smidesrätt, en ämneshammare med en härd för 300 skeppund årligt ämnessmide, manufakturverk samt Järnförädlingsrättigheterna i övrigt oförändrade. Manufakturbyggnaden är i ett värderingsinstrument av den 22,9.1829 upptagen till 6,100 RD.

Schagerström byggde 18 om stallet samt byggde en ny vagnsbod enligt vad som framgår av ett besiktningsinstrument för brandförsäkring av den 18 december 1826.

Konkursen efter brukspatron Bratt fick efterverkningar många år efter hans död. Från juli 1827 finns diverse handlingar i bruksarkivet rörande Svea Hovrätts dom i målet mellan Bratt och dennes fordringsägare. På sista sidan av dessa handlingar erkänner de senare, att de erhållit fulllikvid varför alla anspråk försvunnit!

Kohlsäters behov av tackjärn hade ända sedan 1600-talet inköpts från Filipstads och Karlskoga bergslag och kördes vintertid den 12 mil långa vägen dels med lejda, dels med egnakörare. Man kan lätt föreställa sig vilket äventyr och vilka strapatser dessa "karavaner" av järnkörare utstod.

Vägarna var på den tiden knappast mer än stigar.

Sommartid transporterades järnet från Kristinehamn över Väneren till Byälvs våg och därifrån av brukets eget folk på egna båtar och pråmar upp till Lillälvens mynning. Kohlsäter hade vid Byälven på prästgårdsägorna en järnbod vilken Bratt byggde till mot att kyrkoherden i Gillberga får två tunnor råg eller pengar enligt markegångstaxan!

De färdiga produkterna, stångjärn och manufaktursmideutfraktades från bruket de tre milen ned till Byälvsvägen vid Väneren och därifrån med båt till Göteborg. Plåtbruket på Kohlsäter bestod av två plåthammare med en flamugn och en plåthärd. Spikbruket 1823 av tre spikhammare och två knipphammare för två hjulstockar samt två ässjor och var privilegierat för 150 skeppund ämnesjärn till utsmide samt 400 skeppund diverse sorters knippe-, band- och bult- järn. Den 14 juni 1825 privilegierades ytterligare 300 skeppund ämnesjärn.

Under Schagerströms första tid på Kohlsäter bestod Kohlsäters bruk alltså av en stångjärnshammare, en ämneshammare med en härd för 300 skeppund årligt ämnessmide, manufakturverk samt Järnförädlingsrätt.

Mot slutet av sin tid på bruket tycks Schagerström ha försökt att på Blixbols hemman få anlägga en stångjärnshammare för en härd med 450 skeppund årligt smide. Borgmästarämbetet höll den 10 augusti 1839 en undersökning av förhållandena. Tvistigheterangående äganderätt till strömfallet fram kom då och Kungl. Maj:t avslög därför hans begäran i ett brev av den 3 juli 1840.

Oenigheten gällde alltså äganderätten till fallet. På "Övre Kohlsäter" hade kapten Poignant efterträtt av herrar Westmark och Bergmark, vilka framhöll att de genom äganderätten till Övre bruket och en därmed sammanhängande tullkvarn skulle äga en sjättedel i fallet. De bestred därför Schagerströms fulla rätt av detsamma.

Schagerström utökar "Nedre Kohlsäter!"

På auktion den 19 april 1828 inköpte Schagerström egendomen 1/4 frälsehemman Mohn samt 1/4 kronoskattehemman Rotvik för 4.500 riksdaler banco att tillträdas den 14 mars 1829. Han erhöll lagfart på båda köpen i Gillberga häradsrutt den 2.12.1830. Den 3 maj 1831 köper han 2/3 av frälseräntan i Stenarsbol 1/6 hemman.

Schagerströmmenade om att det nyuppförda corps de logiet fick en ståndsmässig inramning. Han anställde en bruksträdgårdsmästare vid namn Johan Berlin som var född 1778 och kom från Närke. Kan Selma Lagerlöf i några gamla papper sett detta namn?

1832 dömde Gillbergs häradsrätt i en tvist mellan Schagerström och byggmästaren A.M. Wennerström i Sillingeby om en fordran på 230 riksdaler som de senare hade på brukspatronen för på auktion inropade varor. Schagerström förlorade!

Under slutet av 1830-talet uppgör patron Schagerström egenhändigt en beskrivning på sina egendomar vilka kunde uppdelas i tre lotter. Han hade som så många tidigare ägare av "Nedre Kohlsäter" fått det besvärligt med ekonomin och denna "lottuppdelningsom företogs 1838 utgjorde säkert ett steg i hans försök att klara upp situationen.

I den första lotteningick Kohlsäters bruk med en stångjärnshärd, 1/2 plåthärden, 1/2 ämnesjärnshärden, hela manufaktursmidet. Nedre Kohlsäters herrgård eller 1/2 hemman Lofterud. Observera att det är första gången som namnet Nedre Kohlsäter dyker upp i handlingarna! Kjettebacka 1/3, halva Sågbackvarn, Mølnerud 1/3, Edsviken 1/8, Ragnilsbo 1/2, Åtorp 1/8, Fjell 1/6, BJörkkern 1/12 samt tillhörande 9 torp.

I den andra lotten ingick Blixbols gård 1 mantal med en finbladig sågom två ramar, Stenarsbol 1/3, Mohn 1/4 och Rotvlk 1/4. Intressant är, att Blixbol under 1830-talet tydligen inköpts av Schagerström. Gården återfinnes tidigare inte i bruksarkivets handlingar.

I den tredje lotten fanns Sillingby såg- och kvarnbruk med Sillingbyn 5/16, en finbladig såg om två ramar samt tre torp.

Kohlsäter känner av konkurrensen från Sölje!

I ett protokoll av den 14 augusti 1837 från en undersökning av Sölje järnbruk avgår John Schagerström som av Nedre Kohlsäter tillsammans med andrabruksägare i trakten protest mot att järnbruket vid Söljeutvidgas från en tillverkning av 725 skeppundstångjärn till 900 skeppund, kanske var det inte så lätt att bli av med sin tillverkning - inköparna i Göteborg bestämde helt och hållet prissättningen! – ellerkanske var det kampen om träkolkontrakten med bönderna som föranledde brukspatronernas oro. De rika handelshusen och Göteborgsgrosshandlarna var nog huvudorsaken!

John Schagerström kunde under alla omständigheter inte behålla sitt "bruks imperium". Han gör konkurs och säljer under 1838.

Den förste Göteborgsgrosshandlaren på Nedre Kohlsäter!

Schagerström måste alltså sälja Nedre Kohlsäter, som inköptes av en affärs man från Göteborg, grosshandlaren Brynolf Eriksson. Han var aldrig boende på Kohlsäter utan skötte bruket och egendomarna genom en förvaltare. Övertagandet skedde succesivt och började 1 mars 1838 med att Schagerström till Eriksson säljer en del inventarier, järn och träkol mot köpekontrakt. Detta finns infört enligt protokoll vid häradsrätten den 25.10.1838.

I köpekontrakt daterat den 15. decem. 1838 köper, Brynolf Eriksson av Schagerström:

Nedre Kohlsäters bruk med 525 skeppund årligt-stångjärnsmide hälften i det, Övre och Nedre Kohlsäters bruk gemensamt hörande plåt- och ämnesjärnsmidet vardera till 300 skeppund, hel manufaktursmidet för spik-, bult- och hand- par stenar, nedre Kohlsäters herrgård eller Lofterud som namnategentligen fortfarande är officiellt, Kjettebacka 1/3, Ragnilsbol 1/2, Åtorp 1/8, Södra

Bjökkern1/12, Fjell1/6, Sillingbyn5/16 Edsviken 1/8, Sillingbyavsalusäg och tullmjölkvarn med två par stenar. Ovanstående egendomar var intecknade. Sillingbyn för 10000 riksdaler och de övriga inklusive 1/3 mantal Mølnerudkronoskatte för tillsammans 60.000 riksdaler. Dessutom hade grosshandlare Eriksson själv inteckningar i bruket på 30.000 riksdaler.

Brynolf Eriksson övertog också betalningsskyldigheterna för alla Schagerströms lån. Dessa voro: I Rikets ständers bank 1050 riksdaler, i Vadstena krigsmanshuskassa 25.000 riksdaler (vilket avsåg inteckning i Kohlsäter), i Arméns Pensionskassa 4.000 riksdaler (vilket avsåg inteckning i Sillingbyn) och i Vermlands Provincialbank 4000 riksdaler. Summa 34.050 riksdaler. Vid likviden avdrogs en del, som Schagerström hade betalat av och genom att han löste lånet i Värmlands Provincialbank, behöll Schagerström Mølnerud vilket hemman skulle befrias från den på övriga egendomar liggande inteckningen.

Tillträde till Nedre Kohlsäter skulle ske samma dag som köpekontraktet underskrevs men Schagerström förbehöll sig rätt att fram till den 1 april 1839 få förädla alla de lager som fanns vid försäljningsdagen. Dessutom skulle han få ha kvar på herrgårdon fram till 1 november 1839 och disponera trädgården. Dock skulle han upplåta "nödige rum" för Brynolf Erikssons ombud v.s. förvaltare Erik Eriksson med hustru Charlotta Sundelin

Efter den 1 april 1839 skulle Eriksson "efter värdering och till gällande priser i orten, övertaga inventarier och resterande lager till den del han kunde finna dem äga verkligt värde". Tvistigheter uppstod senare vid övertagandet av dessa inventarier. Eriksson påstod att Schagerström orättmätigt undantagit vissa saker, som enligt kontraktet medfört köpet. Från oktober 1839 finns en resolution utfärdad av landshövdingen i Värmland på kvarstad för en del inventarier bland vilka märks ett tornur och en spegel! Grosshandlare Brynolf Eriksson erhöll slutlig lagfart på köpet av Nedre Kohlsäter den 23 december 1841.

Den 14 april 1839 köpte Eriksson ett magasin vid Högströmmen av C G Löwenhielm. Carl Gustaf Löwenhielm ägde genom arv Ström, även om han som officer och löjtnant troligen sällan var bosatt där. Han var syssling till Fredrik Löwenhielm på Björnö.

Varför Kohlsäter behövde ett magasin vid Högströmmen kan man ju undra. Det kunde ha att göra med att Säffle kanal två år tidigare öppnats för trafik och att man måhända inte hade hunnit muddra upp den trånga passagen vid Högströmmen så att de större fartygen, som nu kunde upp i Kålasjön inte kom längre. John Schagerström behöll som tidigare nämnts Mølnerud men även Blixbol, Stenarsbol och Mon. han avled emellertid redan några månader efter försäljningen av Nedre Kohlsäter. Nyssnämnda gårdar såldes för konkursmassansräkning på auktion den 7 juni 1841 och inropades då av Brynolf Eriksson!

Nytt järnbruk vid Blixbolsfallet

Vad inte Schagerström lyckats med åstadkom Eriksson! Han inlämnade en förnyad ansökan till Kungl. Maj:t om att få uppföra en stångjärnshärd vilken denna gång bifölls. Den 21 februari 1839 fick han privilegier för Emilsdals järnbruk på villkor att inte Övre Kohlsäters bruksägare frånges möjligheten att begagna den del av strömmen varpå de gjort anspråk.

På Emilsdal anlades nu en manufaktursmedja med sex spikhamrar, kolhus och bostad för smederna. Helt säkert var bruket ett av de sista som uppfördes i Västra Värmland. Den gyllene tiden fördesmåJärnbruken var i princip redan förbi. Verksamheten blev inte heller långvarig vid Blixbol. Efter 34 år upphörde spiksmidet 1876.

Brynolf Eriksson anställde som förste inspektor på Emilsdal Fredrik August Poignant, född på Övre Kohlsäter den 27 april 1810 och son till Kohlsäters bruks tidigare ägare Daniel Poignant. Fredrik August kom från Färgelanda 1839 och bodde först på Nedre Kohlsäter innan han 1842 flyttade in på Blixbol.

Tiderna för plåtsmide gynnades inte av konjunkturerna under Erikssons tid. Han fick därför Bergskollegii medgivande den 4 december 1841 att i stället för privilegierade 300 skeppund plåtsmide få tillverka 600 skeppund stång järn i plåtsmedjan. Vid denna tid värderades bruket med underlydande till 82.755 riksdaler banco.

Brynolf Eriksson torde aldrig ha bott på Nedre Kohlsäter. hans verksamhet var förlagd till Göteborg. Han anställde därför en förvaltare. Mellan Åren 1839-1844 hette denne som tidigare nämnts Erik Eriksson, född i Nor 1804 och gift med Charlotta Sandelin, född i nämen 1822. Eriksson flyttade sedan till Åstenskog och efterträddes av Gustaf Reinhold Magnell som var född i Skinnskatteberg 1809 men närmast kom från Västergötland.

Trots de av Bergskollegii godkända ändringarna i produktionen och f.ö. betydliga lättnader i privilegierna fick Brynolf Eriksson det besvärligt från första början. han tvingades överta alla Schagerströms lån med vilka han får diverse besvär i Krigsmanshuskassan fanns ett lån på 25.000 riksdaler med in-teckning i Nedre Kohlsäters bruk. Nu hade ju Schagerström vid försäljningen undantagit 1/3 mantal Mølnerud och kassan godkände därför inte att Eriksson fick inget överflyttat på sig med mindre än att han inbetalande 2.000 riksdaler. Detta gjordes efter något år och Rådhusrätten i Karlstad utfodrade 1840 bevis på att Mølnerud lösgjorts från dessa in-teckningar.

1841 var det som tidigare nämnts klart för auktion av framlidne brukspatron men John Schagerströms konkursmassa. Den 7 januari detta år utvisar ett auktionsprotokoll, att den vid denna tid välkändelänsman i Nysäter P. Ericson, senare riksdagens vice talman, på fullmakt frångrosshandlare Eriksson för dennes rökning för 20.000 riksdaler inropade: Mølnerud 1/3 mantal kronoskatte "med ett därtill hörande oskattelagt torp samt lagenlig andel uti strömfäll och dammfäste men ingalunda i nu varande såg och kvarn", Stenarsbol 1/3 mantal frälseskatte, Rotvik 1/4 mantal kronoskatte, Mohn 1/4 mantal frälse samt Blixbol 1/1 mantal kronoskatte med tillhörandetullmjölkvarn om tre par stenar och salusåg med två ramar. Tillträde den 25 mars 1841, då också Eriksson förbinder sig likvideraköpesumman. Trots de ekonomiska besvärligheterna tycks Brynolf Eriksson tydligen ha varit optimistisk inför framtiden!

Enligt ett köpebrev av den 21.1.1841-och utdrag ur domboken vid Gillbergs häradsrätt köpte Eriksson av förvaltaren på Nedre Kohlsäter J.E.Unger diverse kreatur och inventarier och 1 juli samma år av Schagerströms konkursbo en del "lägenheter inventarier och persedlar" på Nedre Kohlsäter. Denne Unger var bror till överstelöjtnant Berndt Unger, som bodde dels på Gullsjö, dels på Kastensbol och var gift med Regina Löwenhielm från Björnö. Som tidigare nämnts hette bruksförvaltaren vid denna tid Eriksson men det kan tänkas, att grosshandlare Brynolf Eriksson också anställde en förvaltare av lantegendomarna!

I december 1841 måste Eriksson ta ett lån på 42,000 riksdaler i Bruksägarnas Hypotekskassa och fick därvid inteckna Lofterud eller Kohlsäters Bruksherrgård ned privilegier för 525 skeppundstångjärn, 150 skeppund plåt och 150skeppund ämnesjärnsmide samt förädlingsrätten for 475 skenpund eget eller köpt stångjärn, Kjettilbacka, Mølnerud med tillhörande hälften i dess tullmjölkvarn med tre par stenar, Ragnilsbol, Åtorp, Fjell, Björkkern, Sillingbyn med salusåg för två ramar samt tullmjölkvarn om två stenar, Blixbol med tullmjölkvarn med tre par stenar och salusåg, Rotvík, Edsviken, Stenarsbol samt Mon.

Innan detta stora lån erhöles verkställdes på anmodan av bruksägarnas Hypotekskassa värdering av Kohlsäters järnbruk och dess egendomar i Gillberga och Långseruds socknar, s tillhörde Brynolf Eriksson. Förutom själva bruket vars värde inte angives i värderingsinstrumentet uppskattades allt till 82.755 riksdaler banco. Av beloppet beräknades kvarnarna till 13 000 riksdaler och skogarna till 6.255rikdaler!! Avettgravationsbevis från den 22 mars 1842 framgår att Eriksson intecknatsina domäner för totalt 74.900 riksdaler.

Övre och Nedre Kohlsäter var fortfarande en enhet sett ur brukshanteringens synpunkt eftersom det tidigare nämnda tillståndet att få utbyta en plåthärd mot en stångjärnhärd mot att den förstnämnda nedlades beviljades "ägarna tillKohlsäters bruk" Brynolf Eriksson och H. Westmark! Den sistnämnda delade ägarskapet till Övre Kohlsäter med A Bergmark. Dessatre herrar verka inte ha dragithelt jämt, då Gillbergs häradsrätt i mars 1842anhängiggören tvist mellan parterne om viss mark på Kohlsäters bruk!

Kohlsäters bruk delas i två!

Kanske var det de ovan antyddatvistigheterna mellan bruksägarna som äntligen ledde fram till att man den 5 november 1841 träffade överenskommelse att dela bruket så att Brynolf Eriksson erhöil de på västra sidan om älven varande plåtsmedja med befintlig och blivande stångjärnhärd som den under uppbyggande varande med alla tillhörigheter. Brukspatronerna Bergmark och Westmark erhöil de påöstra sidan om älven belägna stångjärnssmedjor med två härdar och dess tillhörigheter. Dessutom uppdelades en del kolhus m.m. Privilegierna på smidet uppdelades så, att vardera parten av allt erhöil hälften. uppdelningen stadlästes av Gillbergs Häradsrätt den 28 november 1842.

Den 21 december 1842 bytte Brynolf Eriksson med Gustaf Nilsson på Åsen utMohn mot Ritvik plus en mellanavgift an 1.000 riksdaler.

Övre och Nedre Kohlsäter ännu on gång en enhet!

Brynolf Eriksson fortsatte oförtrutet att sälja och köpa! Två är efter uppdelningen av Kohlsäters bruk blev detta åter en enhet. Genom byteskontrakt av den 2 mars 1843 tillbytte sig då Eriksson av ekonomidirektören H. Westmark och brukspatron A. Bergmark mot en mellanavgift av 33.883:16 riksdaler banco:

Övre Kohlsäters bruks- och lantegendom bestående av två stångjärnshärdar med 975 skeppund privilegierat smide samt dessa herrar tillhörande undgå- smide, två kolhus, två järnbodar, smedernas boningshus och ladugårdsamt en järnbod vid Aspsäters lastageplats.

Kohlsäters såg vid samma damm som Torps kvarn med tillhörande plankbod samt alla till flottlederhörande dammar och rättigheter.

Hälften i Sågbacka eller Mølneruds kvarn (andra hälften tillhörde Nedre Kohlsäter!) med tre par stenar belägen vid samma damm som Gillberga kvarn (den s.k. prostgårdskvarnen)

En sjättedel i Blixbols strömfall och damm.

Kohlsäter 1/2 hemman kronoskatte med byggnader och torpen Sågbacka, Valhall och soldattorpet Sandviken.

Nordmanserud 1/3, Wråna 1/4, Ragnilsbol 1/2 med tre torp.

I utbyte mot allt detta erhöll Westmark och Bergmark:

Sillingby lantegendom 5/16 hemman kronoskatte med alla byggnader, sågen med plankbod och kantsåg samt sågarnas bonings- och uthus, kvarnen med två par stenar samt mjölnarens bonings- och uthus, klensmedja med inventarier, kvarnstall och svinhus m.fl. byggnader.

Lastageplats och plankbod vid Nysäter

Timmerflottleden från och med Björsjön till Sillingby såg med tillhörande dammar, dammfästen och rättigheter.

Mellanskillnaden 33.333:16 riksdaler erlade Brynolf Eriksson genom att han övertog i Kohlsäters verk och egendomar varande inteckningsskulder:

Bruksägarnas Hypotekskassa	19.000 RD
Vermlands Provincialbank	3.333 RD
Avlidna prosten Ifvarssons arvingar	2.000 RD
Avlidne Emanuel Poignants arvingar	6.000 RD
Kontant vid tillträdet 14.3.1844	3.000 RD

Från bytet är några punkter värda att nämnas:

De skogstrakter från vilka timmer köptes uppdelades så att ägarna av Kyrkebol och Sillingbyn aldrig skulle få köpa skog längs den flottled, som begagnades till Kohlsäters såg samt omkring Finnsjön, Fjellsjön, Vargsjön och Glavälven.

Kohlsäters och Blixbols ägare förband sig att aldrig köpa skog omkring sjöarna Lången och Eldan eller längs Sillingby flottled, Björsjön, Vålungen, Öjesjön samt Björnklammen och älven därifrån.

Vidare överenskomms att gravationsbevis skulle lämnas av båda parterna varvid Kohlsäters egendom icke skulle vara intecknad mer än som omnämnts och Sillingby egendom vara helt gravationsfri. Fördenskull ålåg det Brynolf Erikson att före avträdet befria egendomen från en inteckning som "den lär haft".

Backa 1/8 hemman borttogs från Kohlsätters egendom och blev fristående för sig: Brynolf Eriksson ålåg tillse att denna gård blev gravationsfri före avträdet.

Den på Kjettembacka mark belägna kvarnen tillhörig Gillberga pastorsboställe, som Övre och Nedre Kohlsäter gemensamt arrenderade skulle helt övertagas av Brynolf Eriksson.

I kontraktet stipulerades att vid tillträdet den 25 mars 1844 skulle direktör H. Westmark på tre års arrende övertaga Övre Kohlsäter med torpen Sågbacka, Walhall och Sandviken för en arrendesumman av 500 RD per år.

Brukspatron Westmark var bosatt på Kyrkebol i Långserud och Bergmark på Övre Kohlsäter, Trots bytet önskade Westmark alltså under en övergångstid bo kvar där. Övre Kohlsäter hade ju tidigare ägts av kapten Daniel Poignant och hans hustru född Bergensköld men förpantats den 1 november 1833 till brodern, kamreraren Emanuel Poignant för ett lån av 6.000 riksdaler.

Genom Kungl. Bergskollegiiutslag den 30 december 1543 sker ett utbyte mellan Emilsdals bruk och Kohlsätters bruk av vissa delar av bruken. Det gäller bl.a. stångjärnshärd och spikhammare. B

Brynolf Eriksson hade det besvärligt med sina inteckningar under 1845. Han hade som vi sett vid bytet lovat göra Sillingbyn inteckningsfritt, vilket beviljades av Bruksägarnas hypotekskassa under förutsättning att Rotvik 1/4 mantal ersatte. Gillbergs häradsrätt biföll emellertid inte den begärda utlösningen av Sillingbyn från övriga inteckningar, som nu totalt uppgick till 36.891:32 riksdaler banco.

Den 23 september 1845 skedde på anbefallning av konungens befallningshavande i Värmland syn på vattendraget från Gårdsjön-Finnsjön genom Gullsjöälven på grund av den där bedrivna flottningen.

Brynolf Eriksson lånar pengar av sin bruksförvaltare!

Den 24 april 1848 erhåller Eriksson två lån på vardera 10.000 riksdaler av sin bruksförvaltare på Nedre Kohlsäter, Gustaf Reinhold Magnell och lämnar i stället två inteckningar. Den ena i Nedre Kohlsätters bruk "uti vilka hemman, verk och bruk Hypotekskassan förut äger inteckning" samt, 0 i Nedre Kohlsätters bruk med tre härdar för 1.575 skeppund årligt stång- och ämnesjärnsmide samt manufaktursmide för tre spik- och två rackhammare med tillhörande hemman Lofterud, Kjettilbacka, Mølnerud, Emilsbol, Åtorp, Fjell; Björkkern, Rotvik, Stenarsbol och Edsviken samt även Emilsdals bruk med manufaktursmide för nio spikhamrar och en rackhammare och tillhörande hemman Blixbol med salu och husbehovssåg och en mjölkvarn. Allt för en summa av 10.000 riksdaler banco.

Den andra inteckningen gällde Övre Kohlsätters bruk med två härdar till 975 skeppund årligt stångjärnsmide och ämnesjärnsmide, hälften i Mølneruds kvarn, hemmanet Övre Kohlsäter med tillhörande husbehovssåg, Nordmanserud, Vråna och Ragnilsbol "allt för en summa av 10.000 riksdaler banco". Bruksförvaltare Magnell visste att teckna in sig i det sjunkande skeppet!

Enligt ett den 10 april 1849 utfärdat gravationsbevis på Nedre Kohlsätters domäner fanns i följande inteckningar:

Lån i Bruksägarnas hypotekskassa

42.000 RD

Torpet Gårdsjö på Rotviks hemmanupplåtet på livstid till bruksförvaltare E. Eriksson (Magnells företrädare) för två lån till Brynolf Eriksson på vardera 10.000 riksdaler jämte inteckning i Kohlsäters bruk	20.000 RD
För ytterligare ett lån av förvaltare Eriksson a 10.000 RD inteckning i Blixbol, Rotvík och Stenarsbol	10.000 RD
Lån av förvaltare G.R. Magnell med inteckningar i samtliga egendomar tillhörande Nedre Kohlsäter	10.000 RD
Summa	82.000 RD

Några veckor senare, den 17 april 1849 finns ett utdrag av domboken vid Gillbergs häradsrätt angående en tvist mellan grosshandlare Brynolf Erikson och förvaltare G.R. Magnell å ena sidan samt en del bönder å den andra sidan angående rätten för bruksherrarna att hålla damm vid Finnsjön samt angående skadeersättning inom uppdämning m.m.

Alla de dammar som var nödvändiga för flottning, kvarnen och sågar var i gamla tider nästan undantagslöst föremål för tvistigheter. Redan Peder Olofsson på Björnö hade det besvärligt med allmogen för sin uppdämning av Sandsjön!

Björnö hade för övrigt kontakter med Brynolf Eriksson. Gårdarna hade skyldighet att leverera kol till järnbruken och Fredrik Löwenhielm på Björnö hade också en sådan kolförbindelse för smidet vid Emilsdal I en skrivelse av den 23 juli 1841 (Se Björnöboken en del 1!) frikände Eriksson Löwenhielm från all kolning "så vida han ej samme för godt finner".

Så småningom godkände Bruksägarnas Hypotekskassa, Gillbergs Häradsrätt och Stockholms Rådhusrätt (!) att Sillingbyn med såg och kvarn skulle lösgöras från den inteckning a RB 42.000 som åvilade Nedre Kohlsäters bruk. Detta fastställdes slutligen den 22 november 1849.

Under tiden hade emellertid grosshandlare Eriksson blivit försett i kon kurs. Till gode män hade utsetts grosshandlaren Sven Renström och A. Fröding i Göteborg. Konkursmassan erhåller den 5 november 1849 tillstånd att bedriva järnbruk.

Kohlsäters tredjedelning

Ägare till Nedre Kohlsäter blev nu bröderna Sven och August Renström men endast under några få år mellan 1849-1853. På offentlig auktion för konkursboets räkning, vilken avhölls den 9 oktober 1849 inköpte nämligen dessa bröder gemensamt samtliga de Brynolf Erikssons konkurs tillhöriga egendomar för ett belopp av 90.66:32 riksdaler!

Sven Renström (1703-1860) var en utomordentligt skicklig affärsman, som även hann med att vara riksdassman mellan åren 1856-1863 men framför allt aktivt deltog i Göteborgs kommunala liv. Han står fortfarande som en av vårt lands genom tiderna största donatorer. Sålunda testamenterade han nära 2,5 miljoner riksdaler till olika välgörande ändamål, vilket i dåtidens penningvärde var en astronomisk summa och utan tvekan är ett strå vassare än Alfred Nobels testamente 30 år senare!!! Brodern August som kom att bosätta sig på Övre Kohlsäter fick 400.000 riksdaler!

Sven Renström övertog själv Nedre Kohlsäters bruk samt Emilsdals bruk med underlydande hemman och lägenheter för 50.666:33 riksdaler på vilketerhöll lagfart den 7 april 1851, den 24 november 1851 och den 20 april 1852. Han övertog Bruksägarnas Hypotekskassas befintlig änteckning i bruket på 42.000 riksdaler. Renström säljer den 22 oktober 1851 Emilsdals bruk med tillhörande kvarn och såg jämte hemmanet Blixbol och hemmanet Mölnerud i en lott till den unge brukspatronen Knut Robert Gryzander, född 1821 och gift med Soffa Ekström, född 1800 samt i en annan lott Rotvåk Lill okänd köpare.

August Renström erhöi samma dag som brodern Sven lagfart på Övre Kohlsäters bruk med privilegier kronoskattehemmanet Övre Kohlsäter, Nordmanserud, Vråna, Ragnildsbol Kohlsäters såg och centrumsåg samt hälften i Mölneruds eller Sågbacka kvarn. köpesumman som han erlade till Erikssons konkursmassa utgjorde 33.000 riksdaler banco. August Renström var gift med Sophie Groth, som överlevde honom femtiofyra år och avlider 1932! Se särskilt kapitel omslakterna Renström, Frisell och Gauffin längre fram i denna bok!

Kohlsäter blev alltså slutligen delat. Ragnildsbol återgick emellertid till Nedre Kohlsäter efter några år, då Sven Renström inköpte gården av brodern August den 7 februari 1853.

Under de fyra år Sven Renström ägde Nedre Kohlsäter bodde han där aldrig. Även om han från början var värmlänning, född i Huggenås socken, hade han för många järn i elden i Göteborg och betraktade säkert köpet av bruket endast som en affärstransaktion bland många av sina andra!

I arkiven framgår dock några händelser av vikt för bruket under hans tid. Sålunda överläter 1851 Gillberg kyrkoherdes boställe viss mark längs Byälven till upplagsplatser för Kohlsäters bruk. Samma år konstaterar Kungl. kammarkollegiums utslag angående villkoren för timmerflottning i vattendraget från Finnsjön till Aspen. Sakägarna hänvisas till Gillbergs häradsrätt!

Brukspatron Gustaf Ullman 1853 - 1874

Enligt köpebrev av den 3 april 1853, intaget i Gillbergs häradsrätts domstolsprotokoll av den 3 december samma år då lagfart erhöi av Gustaf Ullman, sålde herrar August Renström på Övre Kohlsäter, J.H. Groth på Torp, brukspatron Joh. Alstrand och talman Pehr Ericsson i Nysäter till brukspatron Gustaf Ullman för 50.000 riksdaler sina (!) egendomar:

Nedre Kohlsäters bruk bestående av tre tysksmideshärdar med privilegierad stång- och ämnesjärnssmide till 1.575 skeppund samt två knipphamrar för en stock och tre spikhamrar för en stock med privilegierad spik-, bult- och bandjärnssmide av 475 skeppund.

Dessutom hemmanen Lofterud, Kjettilbacka, Ragnildsbol, Åtorp, Fjell, Björkkern och Edsviken samt hälften i Mölneruds tullmjölkvarn eller den s.k. Sågbacka kvarn med tre par stenar, två järnbodar vid Aspsätersbron och återstående bruksår av förpantningslägenheten Gällmyren.

Det officiella köpedokumentet är något förbryllande. Plötsligt är det fyra herrar som till Ullman avyttrar sina egendomar! Men från samma dag - alltså den 30 april 1853 finns en kontokurant som utvisar likviden mellan Ullman och Sven Renström! "De fyra herrarna" voro desamma, som av

Brynolf Erikssons konkursbo 1849 inköpte Övre Kohlsäter på vilket August Renström ensam fick lagfart 1851!

Gustaf Ullmans köp av Nedre Kohlsäter med underlydande hemman ingick alltså i c k e Blixbol och Emilsdals bruk. Därmed var de stora domäner bruks patron Brynolf Eriksson samlat splittrade på flera händer.

Alla familjeuppgifter om Gustaf Ullman återfinns i denna bok i kapitlet om Ullmanska släkten, varför de icke här tas med.

Ullmans första år på Kohlsäter blev besvärliga!

Drygt ett halvt år efter övertagandet uttogs stämning på Gustaf Ullman med bestridande att han i egenskap av bruksägare på Kohlsäter ägde rätt till fler brukningsår av Gällmyren. Häradsrätten ogillar den 3 december 1853 ansökningen och prövar Ullman vara i sin rätt!

Bruksägarna på Kohlsäter hade tydligen vissa besvär med att folk tog olovliga vägar över brukets marker! Redan 1846 utfärdade Häradsrätten förbud mot detta och påbjuder i april 1854 vid förhöjt vite att beträda Kohlsäters marker. Det skulle vara intressant att veta på vilket sätt dessa "gränsöverträdelser" skedde och varför det gick så långt som till tinget!

Sommaren 1854 anhöll f.d. brukspatronen J.H. Groth, arrendator av Torps kronodomän hos KB i Värmlands län om förbud för brukspatron Gustaf Ullman, som arrenderade Övrekohlsäters såg vid Torp, att ha denna igång då vattnet i älvene räckte för både såg och kvarn. Kvarnen drevs av Groth! Hur resultatet blev framgår inte av bruksarkivet. Det båda herrarna tycks dock ha kommit överens nå något sätt, då de på hösten samma år gemensamt agerade mot brukspatron Gryzander på Emilsdal!

Denne hade också skrivit till KB och klagat på att arrendatorerna av Torps såg och kvarn, herrar Ullman och Groth ej godvilligt ville släppaut vattnet ur sjön Aspen varför Gryzander inte kunde driva sina vid Blixbol belägna anläggningar. Manufakturverket, sågen och kvarnen! De båda inkom till KB med en förklaring angående orsaken till vattenknappheten.

Ullman och Groth kom också överens om användningen av en stendamm vid Vargsjön för uppdämning av vatten till timmerflottningen i Gravälven. Detta hade med säkerhet samband med Gryzanders klagomål om för litet vatten i Lillälven! På den tiden var ju vattenkraften den enda kraftkälla som stod till buds och Emilsdals bruk hade ju det sista strömfallet i Lillälven. Gryzanders klagomål var säkert inte helt ogrundade. Men var och en månade förstås om sitt! Ett av Aspens tillflöden kom från Vargsjön via Gravälven, Finnsjön och Gullsjöälven. Ullman och Groth hade inte enbart sina anläggningar vid Torpdammen att tänka på. Timmerflottleden var också viktig! Bruks patron Gustaf Ullman anlade 1855 också en damm vid Finnerudsälvens (Gullsjöälven) utlopp i Finnsjön. Markägarna kring sjön klagade bittert över detta, då de fick sin mark vattendränkt genom uppdämningen. Värderingssyn företags liksom längs tillälven nedanför Aspsätersbron, där markägarna klagat över att Ullman förstört deras ängsmark genom virkesupplag!

Ragnilsbolsaffären

Den 23 juli sålde Gustaf Ullman till Bengt Jonasson hela Ragnildsbol för 40.000 riksdaler varvid den förstnämnde betingade sig att så länge han, hans hustru eller hans barn ägde Nedre Kohlsäters bruk ett visst kvantum smideskol skulle levereras varje år samt att han under 12 år fick ha avverkningsrätt på Ragnilsbolsskogen.

Detta blev början till stora besvärligheter och processer som inte slutade förrän 19 år senare med att Nedre Kohlsäter köpte tillbaka gården orsaken var att Bengt Jonasson i januari 1858 uppsade köpekontraktet med Ullman under motivering, att han ej såg sig i stånd att fullgöra överenskomna avbetalningar på Ragnilsbol.

Gustaf Ullman tog av denna anledning omedelbart ut stämning mot Jonasson varvid Jonasson stämmer Ullman för att bli fri från köpekontraktet. I skrivelse av den 11 mars 1858 inkommer Ullman till Jonasson att den 13 mars möta i Ragnilsbol för att överta egendomen och i utslag av den 23 april samma år förklarar Gillbergs häradsrätt att köpekontraktet är bindande för båda parter.

Twisten fortsätter emellertid under senare hälften av 1858 genom diverse utmättningsansökningar av Ullman mot Bengt Jonasson, som fö. kom från Östra Takene. Den sistnämnde överklagar häradsrättens utslag beträffande köpekontraktets giltighet men Svea hovrätt ogillar hans klaga. Häradsrättens utslag fastställs i november 1858. Redan i september klareras dock köpet av Ragnilsbol genom att Jonassons svärfar, Nils Andersson i Speked träder in och hjälper honom med att på sig överflytta några hypotekslån. Efter denna transaktion kan Häradsrätten den 24 september 1859 utfärda lagfartsbevis på Ragnildsbol för Nils Andersson i Speked och Bengt Jonasson, Östra Takene i Kila.

Ullman hade dock svårt att erhålla köpeskillingen och begär därför hos Häradsrätten att få en inteckning i Ragnildsbol, vilken fastställdes så väl i om Nils Andersson som Bengt Jonasson med hälften vardera. Två år senare bifaller direktionen för Värmlandska Hypoteksföreningen på begäran av Gustaf Ullman att ett lån på 10.500 riksdaler överflyttas på Jonasson och Andersson med inteckning av Ragnildsbol.

10 år senare förnyas brukspatron Ullmans inteckning i gården av Häradsrätt vilket visar att köparna fortfarande höftar i skuld till honom. Avbetalningar gjordes i maj 1869, då Ragnildsbol säljer av sin skog till Ullman alla träd av 9 och 10" för 58 öre styck samt alla träd från 11" och däröver för 1 riksdaler per styck!

Ett år senare beviljar Häradsrätten Ullman en inteckning på Ragnilsbol men dock endast i hälften därav eller Nils Anderssons del. Ägaren till resterande hälft, Bengt Jonasson, hade nämligen avlidit.

Själv avlider brukspatron Gustaf Ullman 1374 och får inte ömsinta den segslitna affären. Detta gör i stället grosshandlare Carl O Kjellberg i Göteborg som förmyndare för Gustaf Ullmans ommyndiga barn. Han återköper den 14 mars 1875 Ragnildsbol till Nedre Kohlsäter. Som likvid för köpebeloppet erhöll säljaren, Johannes Nilsson två reverser av den 14 mars 1877 på vardera 5.636 kr. På grund av dessa reverser beviljar Häradsrätten köparen två inteckningar i Ragnildsbol. Två år senare skrivs det sista kapitlet i den trassliga härvan. Enligt kvitto av kronolänsman E. Lind den 15 april 1878 bekräftas att

han för Johannes Nilssons i Ragnilsbol räkning av brukspatron Karl Einar Ullman mottagit kr3.076 utgörande löseskilling för torpet Dundra.

I ett intyg av förstalanmätares i Värmlands län av den 14 oktober 1857 framgår att denne granskatbefintlig karta över "Gillberga prästgård, Väsby och Takene hemmans ägor upprättad 1775 av Anders Rehnberg" och därvid funnit, att väg är uttagen längs Lillälven från Aspsättersbron och nedåt. Det intyg har säkert begärts av Ullman, som tidigare haft besvär med markägarna vid Lillälvens utlopp för att ha där lagt upp timmer och förstört ängsmarken!

Den 1 oktober 1858 fick Gustaf Ullman privilegium från Bergmästareämheten att i stället för två tyskhärdar få uppföra två Franche-Comte-härdar och den 15 november samma år godkände Kammarkollegium i en resolution, att en Stångjärnshärd vid Kohlsätters bruk fick läggas ned på en tid av fem år mot befrielse från ugnen åliggande utskylder. Under början av 1860-talet beviljar kommerskollegium nya stämplor för Lancashire smide vid Kohlsätters Bruk. 1803 tycks August Renström och Gustaf Ullman ha ingivit besvär till Kungl. Maj:t angående ny tull för Sågbackakvarnen, som de båda herrarna ägde var sin hälft.

Timmerflottningskrav förbi Kohlsättersverken

Brukspatron även Ludvig Nyström från Göteborg övertog 1868/69 Emilsdal efter brukspatron C.P. Groth, som tidigare köpt bruket av Gryzander. Denne Nyström önskade en timmerränna förbi bruket, vilket inte tycks ha fallit Ullman, Renström och Groth på Torp riktigt på läppen! Nyström begärde laga syn och inför denna uppsatte de tre brukspatronerna i september 1868 en skrivelse till Konungens Befallningshavande att överlämnas vid synen den 28 september. Enligt handlingen var Ullman då ägare av hela Kohlsätters bruk samt hälften av Sågbackakvarnen, Renström ägde Kohlsätters såg vid Torpdammen, halva fallet vid Kohlsäter samt halva Sågbackakvarnen och Groth arrenderade kvar och såg vid kaptensbostället Torp.

Synen verkställdes alltså för att undersöka huruvida timmerflottning förbi bruket skulle av myndigheterna kunna tillstyrkas eller icke. Ett halftår senare, den 20 maj 1890 finner Konungens befallningshavande, med stöd av den verkställda undersökningen att "strand- och vattenverksägare icke kunde åläggas att hålla ifrågasvarande vattendrag (Kohlsättersälven!) öppet för flottning utan ankomme det på överenskommelse med ägarna till samma vattendrag om och på vad villkor flottning därstädes må bedrivas".

Resolutionen överklagades av brukspatron Nyströmden 16 juni 1869 och Ullman och Renström avgav svar härpå den 31 augusti samma år.

Myndigheterna tycks ett drygt decennium senare ha ändrat sin uppfattning. Från den 12 september 1883 finns ett protokoll från laga syneförrättning, angående anläggande av allmän flottled i Lillälvens vattendrag av vilket framgår, genom synemännens utlåtande att vattenverken mellan sjön Aspen och Byälven då utgjordes av följande:

a) "Vid Torpdammen: Torps kvarn med två par stenar för sammalet och siktverk, Torps såg med en finbladig ram i gott stånd, tillhörande statsdomänen Torp och arrenderad av kronolänsman Lind, som blev Storjohans på Billerud svärfar och Karl Hultkrantz på

Björnö chef när denne var fjärdingsman! Dessutom Övre Kohlsäters såg med två finbladiga ramar i gott stånd, tillhörande änkefru Sophie Renström (som levde ända till 1932 och som författaren mycket väl kommer ihåg!)

b) Vid Nedre Kohlsäters bruk: Stångjärnsmedja med en smälthammare och två räckhammare, spiksmedja med tre smälthärdar och fem räckhammare, Vällugn, sågmed finbladig ram, trämassefabrik. Smidet nedlagt sedan 1877. Dammen med körbro bristfällig. Allt i övrigt i gott stånd.

c) Sågbacka tullkvarn med tre par stenar för sammäld i gott stånd tillhörande Gillberga prästgård, tullkvarn med två par stenar försammäld och siktverk i gott stånd tillhörande Kohlsäters bruksägare. Flottrännen i förfallet skick.

d) Emilsdals bruk: Smedja med sex räckhammare, tullkvarn med två par stenar för sammäld och siktverk, såg med två finbladiga ramar och kantverk, fiskodlingsanstalt. Smidet nedlagt. Övriga verk i gott stånd.

Nog förstår man hur viktig den lilla älven var och att industrin, eller som det då kallades, verken koncentrerats till de fyra strömfällen, som älven hade på sin väg från Aspen till Byälven. Att tvisten och krav på ytterligare utnyttjande vattendraget också för allmän flottning var säkert helt naturligt. Nu började ju skogen få värde, inte bara som leverantör av träkol!

Den moderna tiden drar in på Nedre Kohlsäter

Gustaf Ullman som var en duglig man hade säkert insett att smide på små bruksenheter, lånat från gruvor och råvaror inte hade någon framtid i det industrialiserade tidevarv som nu tog sin början. Under åren 1871-1872 byggde han ett mekaniskt träsliperi som 1872 började tillverkning av våt slipmassa. Utvecklingen av denna hann Gustaf Ullman inte uppleva, då han avled på hösten 1874 endast 55 år gammal.

Hustrun Amalia, född von Aken var då endast 42 år och parets i livet varande barn var alla minderåriga när de miste sin far. Karl-Einar var 19 år, Jonas 17, Elis 15, Harald 14, Hildegard 10 och Albert 4 år.

Förmyndare blev en med Ullmanska släkten befryndad, grosshandlaren C.O. Kjellberg i Göteborg men när Karl Einar uppnådde myndig ålder blev han disponent på Nedre Kohlsäter. Kjellberg fanns dock kvar i bilden som de yngre syskonens förmyndare.

1877 lades smidet ned och 180-årig epok gick i graven. Enligt Rosenbergs Lexicon öfver Sverige 1882 var "Kålsäters bruk" taxerat till 16.500 kr, Kålsäters stångjärnsverk till 21.400 kr, en vällugn till 3,100 kr, halva Sågbacka kvarn till 1.500 kr.

I september 1886 anhåller Kjellberg för sin myndling Albert Ullman tillsammans med övriga Gustaf Ullmans arvingar om en inteckning på kr 47.250:- i allmän bank.

Från den 18 augusti 1902 finns ett protokoll hållet vid utstakning av rågången mellan det indragna militiebostället Torps skog å ena sidan samt hemmanet Ragnilsbolå andra sidan. Förrättningen

verkställdes av kommissionslantmataren E. Fjellman efter förordnande av KB i Värmlands lan och på begäran av disponent Karl Einar Ullman.

Kohlsäters Aktiebolag

År 1803 var sista året som Kohlsäters bruk befanns i enskild ägo. Gustaf Ullmanns arvingar hade inte möjlighet att längre driva bruket med eget kapital.

Den 15 november 1803 utfärdas av Karl Einar och Jonas Ullman inbjudan till aktieteckning" i ett bolag med begränsad ansvarighet enligt gällande aktiebolagslag och med ändamål att, efter inköp av Kohlsäters bruksegendom med underlydande fastigheter i Gillberga och Långseruds socknar av Värmlands län liksom tillhörande pappersmassfabrik och fastigheterna tillhörande befintliga inventarier, idka lantbruk och pappersmassfabrikation samt "den övriga rörelse sam av omständigheterna kan föränledas".

De egendomar m.m. som erbjöds de blivande aktietecknarna utgjordes av, enligt dåtidatixeringsvärde:

Lofterud 1/3 mantal	kr	20.000:-
Kjettilsbacka 1/3 mantal	"	20.000:-
Edsviken 1/3mantal fräse	"	4.000:-
Ragnilbol 1/1 mantal	"	45.000:-
Södra Björkkern 1/12 mantal	"	4.200:-
Åtorp 1/8mantal	"	4.100:-
Fjell 1/6 mantal	"	10.000:-
En såg vid Kohlsäter	"	1.200:-
Hälften i Sågbackakvarn	"	3.000:-
Trämassfabrik vid Kohlsäter	"	62.000:-
Levande och döda inventarier	"	32.500:-
Summa	kr	206.000:-

Samtidigt uppgavs emellertid Storleken av de skulder som belastade Kohlsäter till kr 250.000 varav en inteckning på kr 46.000:-.

I inbjudan till aktieteckning framhölls att en betydande rabatt på skulderna erhöles genom tillmötesgående av tvåfordringsägare. Ägarna kunde därför erbjuda det blivande bolaget egendomen för ett pris av 200.000 kr. Då inteckningarfickövertas av bolaget, erfordrades endast ett kapital på kr 100.000. Delta åstadkoms varvid Ullmanska sterbhuset tecknade aktier för 60.000 kr och återstående 100.000 kr tecknades av andra.

Den 23 februari 1804 fastställde kungl. Maj:t "på en av HenningFrisell (på Stömne), Karl Einar Ullman och Jonas G. Ullman gjord underdånig ansökning bolagsordningen för Kohlsäters Aktiebolag, varav kan nämnas: Aktiekapital 160.000 kr. Varje aktie a 1.000 kr. Alltså 160 aktier 1 tre olika serier: A, B och C. Styrelsen skulle utgöras av tre ledamöter och två suppleanter. Bolagsstämma två gånger årligen i Göteborg.

Till styrelseledamöter för första året valdes herrar J.M.Kjellberg , ordförande samt Karl Einar och Jonas G.Ullman samt till VD Karl Einar Ullman.

Då den sistnämnde avled i november samma år beslöts vid bolagsstämman några veckor senare att skötseln av bolaget skulle handhas av en verkställande direktör inom styrelsen samt, under honom, en förvaltare som skulle vara bosatt på Kohlsäter och sköta den direkta driften. Jonas G.Ullman utsågs vid denna stämma till VD och Harald Ullman till förvaltare.

Harald Ullman hade snabbt kallats till Kohlsäter från Norrland, där han varit sågverksinspektör vid Kramfors och stationsinspektör i samma ort.

Köpekontraktet för det nya bolaget skrevs redan på våren 1894. Den 9 april. Enligt detta sålde brukspatron Gustaf Ullmans arvingar: Amalia Ullman, Karl Einar Ullman, Jonas G.Ullman, Elis Ullman, Harald Ullman, Hildegard Ullman och Albert Ullman-von Aten (den siste genom sin laga förmyndare som nu var brodern Karl Einar) samtliga sina ärvda egendomar enligt ovanstående förteckning för en köpeskilling av 206.000 kr av vilka 167.400 kr avsåg fastigheter och 38.600 inventarier. Bolagets tillträde ansågs ha skett per den 1 januari 1894. Lagfartsbevis erhöles i Gillbergs häradsrätt den 4 juni. I detta upptages alla lantegendomarna enligt ovan jämte Kohlsäters järnbruk (som alltså ej längre benämns Nedre Kohlsäters bruk) Å fastighetens område uppförd en såg och en trämassfabrik. Registrering i Kungl. Patent- och Registreringsverket för Kohlsäters AB beviljades den 29 november 1897.

I december 1897 inköpte bolaget för 9.000 kr ett hemman i Sund i Svanskogs socken. Detta såldes följande år sedan den för bolaget användbara skogen avverkats! För 3.250 kr till Johannes Andersson i Gryterna. 1899 köptes en ny egendom i Sund för 6.500 kr vilken efter skogsavverkning såldes till L.J. Magnusson i Gryterud för kr 3.850.

Kohlsäters första brand

Den 1 juni 1399 brann torkhuset vid trämassfabriken ned. Det för försäkrat i Svea, som utbetalade 11.630:50 och uppbyggdes omedelbart efter samma princip som det gamla. Alltså med varmluft genom kalarifer. Den 15 november 1899—5 ½ månad efter branden återupptogs fabriksdriften. Torktornet var emellertid nu av sten i stället för den gamla torkinrättningen av brädor och fyllnadsspån.

Av gravationsbevis från den 23 november 1900 framgår att följande egendomar voro intecknade:

Ragnildsbol den 13.4.1854 för 11.000 RD banco enligt skuldbrev av Gustaf Ullman till Värmlands läns hypoteksförening samt den 10.4.1876 för 50 års besittning av en lägenhet.

Edsviken den 18.1.1854 för 1.333 RD, 16 skillingar banco enligt skuldebrev Gustaf Ullman till Värmlands läns hypoteksförening.

Södra Björkkern av den 13.4.1054 för 1.100 RD 32 skillingar enligt skuldbrev av Gustaf Ullman till Värmlands läns hypoteksförening.

Fjell den 13.4. för 3.000 RD banco enligt skuldebrev av Gustaf Ullman till Värmlands läns hypoteksförening.

Åtorp den 12.4.1051 for 1.666 RD32 skillingar banco enligt skuldebrev av Gustaf Ullman till Värmlands läns hypoteksförening.

Summa 48.160.kronor.

Enligt uppgörelse 1002 arrenderade bolaget av änkefru Sophie Renström hennes hälft i Sågbacka kvarn för 25 år från och med den 14 mars 1904 for 500 kr per år. Redan 1890 hade Gillberga prästgårds andel i Fallet vid Sågbackaarrenderats för 350 kronor per år enligt ett kontrakt uppgjort mellan kyrkoherde A. Viotti och Kohlsäters bruks ägare.

Elektriciteten for sitt intåg

Våren 1904 rasade på grund av den starka vårfloden Sågbackadammen. Återuppbyggnaden kostade 3.000 kronor. På sensommaren samma år, då ett ovanligt lågt vattenstånd rådde, byggdes där en kraftstation för 14.000 kronor.

Kohlsäters andra brand

Natten till den 21 oktober 1905 drabbades trämassefabriken på Nedre Kohlsäter av en ny eldsvåda, då såväl fabriken med torkhus som hela det inneliggande lagret samt sågen totalt brann ned.

Det brunna var försäkrat for kronor 178.2000. Av detta belopp utbetalades av försäkringsbolaget efter företagen värdering 141.437:22 Trämassefabriken återuppbyggdes på nytt för 148.582:08 och stod färdig 1907. Sågen däremot återuppbyggdes inte.

Kohlsäters tredje brand

Samma år som fabriken stod färdig brann den ned for tredje gången. På morgonen den 1 oktober 1907 totalförstördes trämassefabrik, torkhus, glanshus och packningshus jämte hela inneliggande lager av papp. Försäkringsbolaget Svea måste återigen punga ut med stora pengar.

Försäkringsbeloppet var 233.000 kronor och det brunna ersattes med 193.225:01. Styrelsen beslöt att fabriken omgående skulle byggas upp for fortsatt verksamhet i samma omfattning som tidigare. Så skedde och den nya anläggningen stod klar för drift redan våren 1908. Man ändrade emellertid nu på det eldfarligatorkhuskonstruktionen. I stället for att luften som tidigare uppvärmdes med kalarlfer användes nu ånga.

Något om bolagets lån och inteckningar

På stämman den 5 november 1904 utfärdar styrelsen 6st reverser nå vardera 10.000 kronor att ligga som säkerhet för kassakreditiv i Göteborgs bank á 60.000 kronor. Stämman bemyndigar styrelsen att inteckna dessa reverser dels i fastigheterna Lofterud, Kjettilbacka, Ragnildsbol, Edsviken, Fjell, Åtorp och Södra Björkkern, dels som förlagsinteckning i den till bolagets fabriks- och sågverksrörelse hörande egendomen.

På samma stämman inlöses styrelsen resterande lån i Värmlands läns hypoteksförening á kr 17.250:-

Två år senare ökas kreditivet i Göteborgshanken med 30.000 till 90.000 kr mot säkerhet av ytterligare tre reverser á vardera 10.000 kr. Den 4 november 1907 ökade bolagsstämman ännu en gång bankkreditivet med 60.000 kronor förvilket sex reverser á 10.000 kr utfärdades som säkerhet. Nu var totalkreditivet uppe i 150.000 kronor.

På samma bolagsstämma beviljade Bolaget herrarn J.Q.Ullman, Harold Ullman och Albert Ullman-von Aken ett gemensamt lån på 100.000 kronor som löpte med 6% årlig ränta. Detta lån efterskänker Bolaget en stämman ett halvt år senare under motivering av att dels de tre bröderna Ullman för beloppet inlöst 1.331st aktier av C-serien, vilka icke - så länge aktier av serien B funnos - kunde anses representera ett lånets belopp motsvarande kapital utan endast kr 13.250, dels att bolagets ställning nu var så god, att genom överföring från dispositionsfonden (108.087:11) ett efterskänkande av beloppet kunde ske.

Likaledesefterskänker denna stämman en fordran av Harald Ullman på kronor 3.500 mot att bröderna Jonas och Albert krediteras för vardera lika stort belopp.

På ordinariebolagsstämma den 3 april 1911 förändrades Bolagets aktiekapital och aktiestock så, att alla bofintligaserier aktier förvandlades till stam- och preferensaktier. 360 Stam- och 34 preferensaktier. I samband därmed ökades aktiekapitalet med 120.000 kronor genom utsläppandet av 240 nya aktier á 500 kr, vilka utom ersättning utlämnades till och fördelades mellan ägarna av de gamla aktierna i serie C.

1912 beslöt laget överta arrendet av Torp vilken egendom tidigare av kronan arrenderats av Harald Danielsson. Kontraktet med kronan skulle löpa ut 1930, varför alltså 13 år restreade. Samma år arrenderades av Sophie Renström på Övre Kohlsäter på 25 år Kohslätersågen vid Torpdammen för 800 kronor årligen. Detta för att på platsen anlägga en ny kraftstation. 1913 började man bygga en ny såg vid Nedre Kohlsäter. Kraftstationen vid Torp var klar nr 1914.

Harald Ullman som 1909 utsetts till disponent i Bolaget avled hastigt på sommaren 1910 och efterträddes av sin blivande måg, agronom Sam Hultkrantz på Björnö. Denne tjänstgjorde som förvaltare till 1917.

Kohlsäters Bruks försäljning av produkterna fransåväl fabrik som såg hade först i kommission skötts genom firma J.A.Kjellberg & söner i Göteborg men från och med 1885 av den då tjugofemåriga Jonas G. Ullmans företag J.G. Ullman & Co i Göteborg. 1913 sålde bolaget papp för 162.000 kronor.

I samband med aktiekapitaletsökande överfördes 120.000 kronor från kapitalkonto till aktiekapitalets konto varigenom detta ökades till 197.000 kronor. Från tidigare bokförda värden upptogs nufastigheterna till taxeringsvärden. Dendärvid uppkomna ökningen i bokföringsvärdet av bolagets

tillgångar kr. 256.775 utjämnades genom att man lade upp ett nytt konto bland bolagets passiva, kallat värderingskonto på motsvarande belopp.

Från detta överfördes till ett kapitalkonto 125.000 kronor eller det belopp som ansågs motsvara skillnaden mellan Nedre Kohlsäters verkliga värde och det förut bokförda värdet. Återstoden på värderingskontot, kr 136.775 balanserades för eventuell reglering av bokförda värdet å fastigheterna, då taxeringsvärdena skulle komma att sänkas till deras ungefärliga verkliga värde.

Den 30 november 1912 bemyndigade bolagsstämman styrelsen att ta fastighets- och förlagsinteckningar i bolagets egendom för 50.000 kronor på villkor som tidigare, i samband med Kohlsäters kreditiv i Göteborgs bank ökades till 200.000 kronor. Den 21 november 1914 fick styrelsen bolagsstämmans godkännande att ta ytterligare fastighets- och förlagsinteckningar för 50.000 kronor. Samtidigt ökades kreditivet i banken till 250.000 kronor.

Diverse fastighetsköp under släkten Ullmanstvä sista decennier på Kohlsäter

Den 6 oktober 1003 inköpte 60 öre 1/5 penningar skatt av hemmanet Yttre Lofterud i Långserud. Den 2.10.1905 127 öre 12 penningar skatt Gönäsi Långserud, den 7.4.1908 1/12 mantal Walleberg i Svanskog, den 2.6.1008 5/32 mantal Wassbotten i Mo socken (kallat Pökerud). Den 30.11.1909 10 öre 12Q penningar skatt Stenbyn i Långserud (kallat Sundängen).

Den 26 november 1912 230 öre skatt Gränssjön i Svanskog och den 25 november 1913 110 öre skatt av samma egendom. Den 4 maj 1016 Grönerud i Svanskog.

13 öres skatt Elofsbyn i Långserud (kallat Källbacken) den 17.2.1914, 1/8 mantal Grilsbol i Mo socken den 15.2.1915

Efter familjen Ullmans försäljning av Nedre Kohlsäter inköptes den 31.8.1917 Säverhögen i Långserud, 13 öre 20 penningar skatt Stenarsbol i Gillberga den 25.10.1017 samt 140 öres skatt Ågilserud i Svanskog den 14.3.1918.

Familjen Ullman säljer Nedre Kohlsäter

Efter disponent Harald Ullmans frånfälle sommaren 1916 uppstod frågan hur det skulle bli med Kohlsäter. Av brukspatron Gustaf Ullmans barn fanns nu bara Jonas Ullman och Albert von Aten kvar i livet och den sistnämnde satt sedan många år tillbaka under förmyndare. I ett läge av de diskussioner som fördes erbjöds författarens fader, agronom Sam Hultkrantz posten som disponent. Emellertid beslöt sig familjen för att sälja. Våren 1917 insattes denna annons i tidningarna:

Större bruk

Större bruk i Västra Värmland drivande mekanisk trämassefabrik och sig m.m. Stort corps de logis med härligt läge och stor trädgård (aktiebolag med samtliga aktier på en hand) omfattande c:a 400 tunnland värdefull skogs samt c:a 500 tunnland öppen jord (därav 145 tunnland under eget bruk samt 25 arrendegårdar och torp) finns att övertaga omedelbart eller inom den närmaste framtiden. Ungefärligt värde 3 miljoner. Kontant uppgörelse. Närmare beskrivning mot 1 kr i porto. Svar till "C - större bruk" under adress S.Gumaelii Annonnsbyrå, Stockholm f.v.b. Full diskretion.

Den 19 juni 1917 såldes enligt följande köpekontrakt Kohlsäters AB för en summa av 1.500.000 kronor till bankdirektören i Karlstad A Sandwall i avsikt att senare överlåtas gå Karlstad stad för att lösa deras elektricitetsfråga. Slakten Ullman hade då innehaft Kohlsäter under 64 år, 2 månader och 19 dagar!

Emellan undertecknade S. Hultkrantz, F.M. Roos och J. G Ullman, representerande samtliga stamaktier i Kohlsäters Aktiebolag, här nedan kallade säljarna, samt undertecknad A. Sandwall, härnedan kallad köparen, är följande avtal träffat:

1:a) Säljaren överlåter till köparen samtliga aktier i Kohlsäters Aktiebolag, lydande tillsammans å nominellt etthundranittiofem tusen (195.000) kronor, not en köpeskilling av en million femhundra tusen (1.500.000) Kronor.

2:a) Efter avdrag av bolagets skuld till Värmlands Hypoteksförening åttatusenettundra (i 100) kronor och av gottgörelse för allt intill den 1 juli detta år å bolagets skogar avverkat virke, framkört eller varande under transport, vilket virke säljaren övertager, med sexton tusen (16.000) kronor skall ovan angivna Köpeskilling erläggas till säljaren den 1 nästa juli med en million fyrahundrasjuttiofem tusen niohundra (1.475.900) kronor mot överlämnande till köparen av samtliga aktierna, överlåtna in blanco och åtföljda av behöriga kuponger.

3:e) Säljarna skola likvidera bolagets skulder sådana de äro den 1 juli 1917, men äga att häremot dels uppbära bolagets fordringar sådana de befinna sig den 1 juli 1917, dels övertaga sådana bolagets inventarier som vid 1916 års bokslut äro bokförda till ett värde av 127.855 kronor och 13 öre med undantag af präm kr 50:- och en andel i Jernkontoret 1 kr.

4:e) Säljaren äga uppbära och åtnjuta likviderna för alla under det ta år intill den 1 juli av bolaget verkställda leveranser och försäljningar.

5:e) Säljarna skola till vederbörande upplåtare betala alla likvider för inköpta avverkningsskogar enligt av bolaget intill den 1 juli detta år utfärdade kontrakt, allt eftersom kontrakten förfalla till betalning.

6:e) Säljarna skola betala bolagets under innevarande år till betalning förfallande skatter samt alla avlöningar för detta år, om vilka bolaget avtalat intill den 1 juli.

7:e) Säljarna betala detta års utdelning å preferensaktierna.

8:e) Säljare övertaga och driva bolagets rörelse från och med den 1 juli detta år till årets slut i nu befintliga lokaler och med användande av befintliga maskiner och maskinförnödenheter, vilka lokaler, maskiner och förnödenheter och befintlig vattenkraftsäljarnafördensskullarrendera och hyra

av bolaget mot en arrende och hyressumma av trettiotusen (30 000) kronor, som av säljarne betalas till bolaget vid detta års slut.

9:e) Säljarneinberga årets skörd utan annan ersättning än att säljarna av densamma få taganödigt stråfoder till djurens försörjning intill årets slut. Nu befintligtstråfoder samt bete disponera säljarne fritt till de befintliga djuren. För nödig foderhavre av detta års skörd ersätta säljarna bolaget med 10 öre för kilogram. Gödsel fårej föras från stället eller säljas.

10:e) Säljarneåtaga sig att verkställa vanlig höstplöjning av denbolagets jord under egetbruk, som av bolaget enligt förut bruklig cirkulationsplan nästa skall vårsås, utan ersättning. Om säljarne, till följd av tidig frost i höst, skulle blifva förhindrade att få denna plöjning färdig skola de för denna bristande plöjning ersätta bolaget med 10 kronor för tunnland oplöjd jord, som enligt ovanståendeåtagande skolat vara plöjd.

11:e) Stämpelkostnader för denna aktieförsäljning betalas till hälften av säljarna och till hälften af köparen.

Sålunda överenskommet och äro härav två exemplar upprättade.

Karlstad den 19 juni 1917

J.G. Ullman

F.m. Roos

A.Sandwall

köpare

Sam Hultkrantz

för M.Ullmanssterbhus

Bevittnas:

John Thalén

J.P.Olsson

Till disponentutsågs den 11 augusti 1917 kaptenen vid Värmlands regemente, C.L. Kaijser. Från och med den 1 januari 1918 övertogs driften av Nedre Kohlsäter för Karlstad stads räkning. En ny period i den gamla gårdens historia hade tagit sin början. Nya Wermlands-Tidningen hade tisdagen den 26 februari 1918 en lång artikel om Karlstads förvärv:

Karlstads förvärfaf Kohlsäter

Belysningsstyrelsens utredning utmynnar i ett tillstyrkande af affären

Inlösningspriset den 31 dec. 1917 kr. 2.089.358:32

Totalsumman af krafttillgången i samtliga fallen beräknas till 4.345 hästkrafter.

Totalanläggningskostnaden för kraftverken 2.867.500 kr för i Karlstad disponibla 3.700 lågspändahr.

Belysningsstyrelsen i Karlstad tillstyrker, som vi förut meddelat, efter verkställd utredning på det lifligaste att stadsfullmäktige skolabegagna sig af bankdirektör Sandwalls vackra erbjudande att till hans själfkostnadsprisöfvertaga Kohlsäters aktiebolag m.fl.egendomar, vattenfall etc. i SillerudsochGüllbergs socknar föratt därigenom för avsevärd framtid säkerställa Karlstads behof af elektrisk energi. Därmed har frågan avancerat ett betydligt steg mot sitt afgörande.

Sedan stadsfullmäktige i september förlidetår fattade beslut och beviljade medel för utredningens verkställande har denna bedrifvits på ett synnerligenenergiskt och allsidigt sätt under belysningsstyrelsens ordföranden, apotekare Gullström, ledning och öfverinseende. vattenbyggnadsbyrå och advokaten Otto M. Alrutz i Stockholm ha därvid haft resp. tekniska ochjuridiska detaljer om hand och landtmätareB.E.Forsell, Karlstad har arbetat med stakning, kartläggning, afsöndringar etc. Samtidigt har påuppdrag af Kohlsäters AB preliminär värdering av bolagets skogar verkställts af skogschefen Löwenhielm,Mölnbacka, hvarefter de genom jägmästare.W.Trahn, Stockholm blifvit stamräknade och värderade.

Det afbankdirektör Sandwall gjorda erbjudandet innefattade närmare fixerat inköp afvattenfallen vid Snarkil och Karlsfors i Silleruds socken, hela aktiestocken i Kohlsäters AB,hvarmed skulle följa bolagets samtliga egendomar i Gillberga, Långserud, Svanskog och Mons socknar med andelar i Lillälvens vattenfall, vidare Övre Kohlsäters andelar i vattenfallen vid Blixbol i samma älf och halfvavattenrätten vid Öjesjöns utlopp. Med köpet af Kohlsäters AB följer äfvenarrende af Torps mlliteboställe med tillhörande vattenkraft samt prästgårdskvarnen vid Sågbacka i Lillälven] hvilkensistnämnda dock utgårpå grund afkyrkoherdens frånfälle i slutet af år 1917.

En redogörelse för de olika fallen och anläggningarna

(Denna börjar med fallet vid Snarkil och Karlsforsfallet som tillhörde Snarkils bruk och också uppköpts av hankdirektor Sandwall. Då detta inte hör till historien om Kohlsäter utgårredogörelsen härför.)

.....

I Lillälven mellan sjön Aspen och Byälven i Långseruds och Gillberga socknaräro fyra vattenfall fördelade på en sträcka af cirka 4 km och med en sammanlagd uttagbar fällhöjda af cirka 23 meter, fördelad på de olika fallen sålunda Torp6,15 meter; Nedre Kohlsäter 6.90 meter, Sågbacka5.25 meter och Blixbol 4.50 meter.

De tre förstnämnda användes afKohlsäters aktiebolag som af fallen vid Nedre Kohlsäter och Sågbacka äger hälften, respektive en fjärdedel.Bolaget harvidare arrenderataf staten halfva fallet vid Torp.

Övre Kohlsäters egendom andra hälften at fallet vid Torp samt i N.Kohlsäter och Sågbackafallen respektive hälften och en fjärdedelochoafGillbergaprästgård en kvarn med andel (möjligenhälften) i Sågbacka fallet.

Sistnämnda arrende utgår emellertid nu, och framställninghar till regeringengjorts om rätt att efter Vattenfallstyrelsens värdering få köpa Prästgårdskvarnens andel i Sågbackafallet.

Sedan bankdirektör Sandwall nyligen avslutat köp af Ö. Kohlsäters förutnämnda andelar i fallen och dessförinnan äfven Blixbolsfallet inköpts, stå för närvarande till disposition samtliga vattenfall i Lillälven eftersjön Aspen utom t.v. nyssnämnda del af Sågbackafallet, ifråga om hvilket regeringens beslut måste inväntas. Vidare innehar Kohlsäters aktiebolag såsom redan påvisats halfva Torpfallet endast på arrende, hvilket emellertid varar till den 14 mars 1930 med optionsrätt på ytterligare 20 år.

Att i nämnvärd mån använda sjön Aspen som regleringsmagasin genom uppdamning låter sig icke göra, då stränderna äro låga. I stället har Vattenbyggnadsbyrånföreslagiten rensning af sjöns utlopp vid Torp, möjliggörande ensänkning med cirka 1,5 meter och skuldedärigenom sjöns vatten vidbehof kunna i större mån tillgodogöras.

På af staten arrenderad strand vid Torp uttages kraft till kvarn och såg. Vid södra stranden äger Kohlsäters aktiebolag en mindre kraftstation.

På älvens norra strand vid Nedre Kohlsäter, 1 km nedanför Torp, finnes en fullt tidsenlig trämassefabrik, som uttager dels något öfver 500 hkr till direkt drift af 2 stenar, dels 130 hkr för drift af ytterligare 2 stenar och öfrigt maskineri, dels äfven genom 2 mindre generatorer 60 hkr för belysning af fabriken, kontor, bostäder m.m. Strax öster om fabriken ligger en elektriskdrifven såg, hvilken i sin tur lefvererar affallsvirke till fabriken för uppvärmningsändamål.

1,2 kilometer längre ned är Sågbacka vattenfall med 2 kvarnar, af vilka innan numera är 1 bruk. 800 meter nedanför Sågbacka ligger slutligen Blixbolfallet, som under senare åren drifvit kvarn med 3 par stenar och såg, hvaraf numera endast den förstnämnda är igång.

För en jämn drift af blifvande kraftanläggningari Lillälven vore af värde att kunna grundligt reglera vissa ofvan Aspen liggande sjöar och ha underhandlingar om rätt härtill förts med vederbörande strandägare. Då dessa emellertid hållit sin egendom i ytterligt fantastiska värden, har saken måst ställas på framtiden.,

Värderingen af Kohlsäters aktiebolag

I förvärvet af Kohlsäters AB ingående egendomar hafva en sammanlagd areal af 4.660 tunnland fördelad i åker och äng 552 tl, skogsmark 3.946 t och impediment 132 tl.

Bolaget tillhörande anläggningar och byggnader utgöra:

Vid Torp: Såg med ram, elektrisk kraftstation med ledning till Nedre Kohlsäter, båda dessa byggnader af trä.

Vid Nedre Kohlsäter: Trämassefabrik inrättad för kartongtillverkning, såg med en ram, arbetarbostäder och magasin, manbyggnad med två flyglar och trädgård, stall, ladugård och erforderliga uthusbyggnader. Fabriken af tegel, övriga byggnader af trä.

Vid Sågbacka: Elektrisk kraftstation och maskinistbostad, båda af trä.

Vid Aspsäter (Byälven): Två magasin af trä samt på öfriga ägor: 27 starrendegårdar och torp af hvilka 4 äro obebodda. Bolagets aktier äro 360 jämte 30 preferensaktier, hvilka samtliga äro tillstaden

hembjudna af bankdirektör Sandwall och belånade för 195.000 kronor. Bolaget har vidare två in-teckningslån å tillsammans 1.540.000 kr.

Dessa summor motsvaras af trämassfabriken öfvertagna afverkningsrätter (17.000), lager af pappersved (79.000 kr), förut uppräknade byggnader och landbruksinventarier (74.000 kr), arrenderätten till Torps militieboställe med mycken värdefullt Jordbruk, vattenrätt i Lillälven samt bolagets mark och skogar.

Fabrik och byggnader äro brandförsäkrade för cirka 860.000 kronor hvilket icke motsvarar nuvarande byggnadskostnaden. Försäkringssumman för gröda och inventarier utgör 208.000 kronor.

Värderingen af bolagets markområden med växande skog visar synnerligen goda värden, erhållna dels efter stamräkning inom de större skogsskiften, dels efter 10 procent linjetaxering af de öfriga. Till grund för värdesättningen har lagts ett virkespris som betydligt understigernu gällande.

Jägmästare Trahnyttar: "att det uträknade värdet anger minimipriset ä egendomarna ifråga. Värdeberäkningen är alltså försiktigt verkställd, och bör vid en försäljning afsevärt högre pris kunna betingas. Jag menar, att, såsom tiderna nu äro, utsikt bör finnas, ett erhålla omkring 1.400;000 kronor".

Ehuru det kunde synas lämpligt att begagna sig af nuvarande högkonjunktur för en försäljning af skogarna, så torde detta i alla fall icke vara tillrådligt utom möjligen beträffande mera aflägsset liggande skiften. Skogen bör nämligen stå under samarbete med den öfriga egendomen och särskildt med sliperiet.

Bolagets skogar hafva i stort sedt en god växtkraft och jägmästare Trahn har uppskattat tillväxten till 3,6 procent. De halva emellertid hittills varit långt ifrån rationellt skötte och det lider intet tvifvel, att en god skogsvård och förståndigt lagd afverkningskall medföra, att tillväxtprocenten ytterligare ökas, och att mycket tillfredställande virkesmängder kunna årligen uttagas utan minskning af skogens värde.

Vidare är ju ull anledning att väl lugn tillvara det stora värde, som trämassfabriken representerar. Utan tillgång till erforderlig mossaved skulle detta värde ytterligt förminska, och äfven ur den synpunkten är en söndring af egendomen mindre välbetänkt.

Man kunde ju också tänka sig ett frånskiljandesåväl af fabriken som af all öfrig egendom med undantag af vattenkraften, hvilken då skulle ensam reserveras för Karlstads industriella behof. Sannolikt skulle vid en sådan realisation ganska högt pris kunna betingas, men det förefaller ändå inte, som skulle en sådan utväg vara tillrådlig.

Karlstad lär nämligen icke pååtskilliga år ännu kunna fullt utnyttja den vattenkraft, som genom ett mottagande af bankdirektör Sandwalls anbud ställas till förfogande. Och just därför ligger det en styrka i förvärfva trämassfabriken, hvilken lämnade god ekonomisk vinst, är i tillfälle att förbruka den första tidens öfverskott af elektrisk energi.

Kommer som sannolikt är, järnvägen Kettilsbyn Högsäter inom en ej alltförävlägsen framtid till stånd, så erhållad äri genomsnart nog bolagets alla mera betydande egendomar ett väsentligt stegrad värde genom denna trafikled, som är stakad i fabriken omedelbara närhet.

Förutom bolagets ovannämnda fasta och lösaegendomar för hvilka erlagts ett belopp af c:a 1.670.000 kronor, har för tidigareförvärfat vattenrätter etc. erlagts för Snarkil 147.000 kr, Karlsfors 90.000 kr; Blixbol 65.000kr, Övre Kohlsäters andelar i Lillälfsfallen 110.000kr, vänstra dammfästet vid Öjesjöns utlopp 3.000 kr eller tillsammans 2.085.000 kr.

Pågrund af dels å enasidan ersättning för fabriksdriften under tiden 1 juli - 31 december 1917 och viss försäljning af i köpet ingående afverkadskogsprodukter, dels å andra sidan utgifter för räntor, reparationer och andra omkostnader uppgick inlösningspriset den 31 december 1917 till 2.089.358:32.

Hur vattenfallen skola utbyggas

Vattenbyggnadsbyrånföreslår, att förutnämnda 6 vattenfall skola utbyggas men 5 kraftstationer sålunda, att Sågbacka och Blixbol sammanslås genom uppdämning vid Blixbol strax ofvanför den gamla dammen.

En öfversikt öfver vattnets tillgodogörande nu visar, att fallen vid Snarkil och Blixbol ära praktiskt taget oanvända, då hvardera nu drifver endast en mindre kvarn. Lillälvens tre första fall leverera energi till Kohlsäters sliperi, kvarn och sågar m.m och är sålunda hittills bäst utnyttjade.

Den förstakraftstationen bör anläggas vid Blixbol hvilket fall såväl är minst eget i bruk som också har det kortaste afståndet till Karlstad. Genom vässa åtgärder i samband härmed skulle fabriken m.m. kunna drivas uteslutande från de två fallen vid Torp och N. Kohlsäter, medan Blixbol stationens energiproduktion öfverföres till Karlstad, som härvid får sitt nu tillgängliga behov af kraft ökat med c:a 1.000 hkr

Krafttillgången

Det antal elektriska hästkrafter som vid föreslagna nya kraftstationer lågtränadt kan erhållas är: vid Snarkil 840, Karlsfors 560, Torp 750, Nedre Kohlsäter 815 och Sågbacka-Blixbol 1.120.

Under sådana förhållanden finner sig styrelsen hu all anledning till styrka stadens inköp af de erbjudna fastigheterna och detta så mycket mer, som förvärfafannan lämplig kraftkälla såvidt styrelsen har sig bekant icke står till buds.

Den skildring av Kohlsäters historia som nu är avslutad är uppbyggd kring den utomordentliga sammanfattning av bruksarkivet, som disponent Kaijser upprättade 1919. Denna finns (1973) i förlattarens moders, Ingeborg Hultkrantz ägo.

Kaijser har katalogiserat handlingarna i arkivet periodvis efter gårdens ägare (från nr 1 till 238). Intresserade hänvisas till detta arkiv, som väl idag återfinnes hos Billerud.

Kapten Kaijser som var både disponent och verkställande direktör för Kohlsäter aktieföretag avgick i oktober 1919 och till förvaltare i hans ställe utsågs disponenten C.O. Fursberg i Gyttertorp. Denne efterträddes i sin tur av disponenten Ernst Lundén som blev den sista i raden av "brukspatroner" på Nedre Kohlsäter.

Fjärde och femte bränderna ödelade Nedre Kohlsäter!

Påskdagen 1936 brann herrgårdsbyggnaden ned totalt och vid midsommarafton 1937 brann fabriken. Ingenting återuppbyggdes och bruket dog. En nära 250-årig epok hade gått i graven.

Karlstad sålde Kohlsäters bruk till Uddeholms AB som 1969 överlät vad som nu bara var lantbruksegendomar och skog till Billeruds AB i samband med det för båda koncernerna förmånligt markbyte.

På de nära fyrtio år som förflutit sedan Kohlsäters fabriken brann ned för fjärde gången har allt som kännetecknade ett värmeländskt bruk försvunnit: Den vackra herrgårdsbyggnaden, en flygel, fabriksbyggnaderna. Av den en gång så vackra och välansade trädgården med bersåer, gångar, kägelbana, lusthus och växthus finns idag inte ett spår. Bara ett risigt stycke vildvuxen ängsmark.

Nedre Kohlsäter är år 1973 vare sig herrgård eller bruk. Utefter den gamla bruksgatan, som helt förlorat karaktären av sådan, ligger ett mycket litet samhälle där man under årens lopp försökt etablera småindustri med växlande framgång. En bedrivs tillverkning av trähus.

Sic, transit gloria mundi...